

Kazakistan Ceditçilik Hareketinde Bir Din Adamı: Ömer Karaş, Hayatı ve Faaliyetleri (1875–1921)

An Important Name in Kazakhstan Jadidism Movement A Cleric: Omar Karaş, Life and Activities (1875–1921)

Seyfi YILDIRIM* -Nazgul SABURGALİYEVA**-Baktyly BORANBAYEVA***

Öz

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarındaki Kazakistan tarihi oldukça karmaşık toplumsal, sosyo-siyasi gelişmelerle karakterize edilir. Kazak halkı bağımsızlık ve demokrasi için büyük mücadeleler vermiştir. Bu mücadele, Rusya'daki genel Müslüman Ceditçilik hareketi çerçevesinde sürdü ve Osmanlı Devleti'yle yakın ilişkiler geliştirildi. Ceditçilik, Rusya'nın sömürgesi altında olan bölgelerindeki Türk kökenli halklar arasında ortaya çıkan kültürel ve entelektüel bir harekettir.

Aydınlanma ve kurtuluş fikirlerinin yayılmasına laik aydınlarla birlikte dini düşüncede yenileşmeden yana olan mollalar ve imamlar da katkıda bulunmuşlardır. Sömürgeci baskın ve yaşanan manevi krizin üstesinden gelmenin yolunu arayan aydınlarla geleneksel İslam temsilcilerinin teorik araştırmaları ve pratik faaliyetleri, tarih bilimi için çok önemlidir. Bu dönemlerde, kültürel ve eğitim faaliyetleriyle tarihte yerini alan, Hanefi mezhebi, Nakşibendi tarikatıyla ilgili büyük bilgi sahibi olan önemli şahsiyetlerden biri, Ömer Karaş olmuştur. O, XX. yüzyıl başlarında eğitim alanına, pedagojik düşüncenin gelişimine katkı sağlayan en büyük toplum figürlerinden biridir.

Rus Müslümanların resmi yapısında hizmet eden Ömer Karaş, din âlimlerine verilen yüksek dini bir rütbe verilen Farsça Ahund (Farsça Ahund) sıfatına sahip olmuştur. O, Kafkasya, İdil-Ural, Türkiye ve Arap ülkeleriyle yakın temaslara kurup sürekli gelişen ve yenilikleri hızla benimseyen aydıydı. 1911-1913 yıllarında Oral'da (Batı Kazakistan) yayımlanan "Kazakistan" gazetesinin hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. 1917-1919 yılları arasında "Alaş" siyasi ve kültürel hareketinin aktif üyesi olan önemli bir şahsiyettir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Karaş, Rusya Türkleri, Ceditçilik, Kadimcilik, Orenburg Dini İdaresi.

Abstract

The policy of the Russian Empire led to the rise of the Muslim movement among the Muslims of Russia in the late 19th and early 20th centuries. The Kazakh people were actively fighting for freedom and democracy. Muslim movement was influenced by Jadidism. Muslim struggle had taken place in the context of Jadidism. Close relations with the Ottoman Empire developed.

"Jadid" is the Arabic word for "new," but Jadidism was a drive for cultural and social renewal among Muslims in the Russian Empire. In addition to secular intelligentsia, the mullah-imams, who have recognized the religious-reforming, modernist position, contributed to the spread of enlightenment and

Makale Geliş Tarihi: 20.02.2019. Makale Kabul Tarihi: 23.04.2019.

* Hacettepe Üniversitesi. Türkiye. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
E-mail: ahiseyfi@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-3318-6089

* Al-Farabi Kazak Millî Üniversitesi. Kazakistan. Tarihi Bölümü. E-mail: naz-sb@mail.ru ORCID ID: 0000-0001-8934-2602

* Batı Kazakistan. Mühendislik ve Beşeri Bilimler Üniversitesi. Doç.Dr.
E-mail: bbaktyly@bk.ru ORCID ID: 0000-0002-0527-2588

gazi

Akademik
Bakış

245

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

liberation. Theoretical research and practical work of intelligentsia and traditional Islamic representatives, who had considered the way to overcoming the colonial oppression and the spiritual crisis, were very important for the history science.

During this period, Omar Karash, one of the most influential figure in the history of cultural education, who was familiar with a Hanafi Madhhab, and Naqshbandi. He was one of the greatest public figures who left his balance in the early 20th century pedagogy and enlightenment.

Omar Karash Ahun (Ahun, Arab word, religious high rank), who served in the official structure of the Russian Muslims. Caucasus, Volga-Uralsk, as well as Turkey, had been developing in close contact with the Arab countries, and had quickly embraced the influence of ancient Islam center. In 1911-1913 Omar Karash took part in the publication of the newspaper "Kazakhstan" published in Uralsk (West Kazakhstan). From 1917 to 1919 he was an active member of the Alash political and cultural movement in Kazakhstan.

Key words: Ğumar Qaraş, Russian Turks, Jadidism, Traditionalism, Religious Administration of Orenburg

Giriş

Sovyet döneminde yürütülen kültür ve bilim siyasetinin yasaklamaları sebebiyle aynı zamanda bir Alaş hareketi mensuplarından biri olan Ömer Karaş'ın ismi ve faaliyetleri hakkında bugüne kadar net bilgiler verilememiş ve geniş araştırmalar yapılamamıştır. Ancak 1991 yılında Kazakistan bağımsızlığını elde etmesinin ardından onun yaptığı hizmetler ve çalışmaları daha yoğun bir biçimde araştırılmaya başlandı ve XX. yüzyıl başlarındaki milli aydınların "Alaş" hareketindeki hizmetlerini gerekli seviyede açıkça ortaya koyma düşüncesini uygulamaya koydu.

Karaş'la ilgili çalışmalar tarihsel dönemlerine göre çeşitli aşamalarıyla farklılık göstermektedir. İlk dönemlerde, yani XX. yüzyılın başlarında, Sovyet ideolojisinin hüküm sürdüğü dönemlerde yayımlanan yayınlarda, Karaş ve çalışmaları "burjuva milliyetçisi" ve "dindar" gibi tek taraflı bakış açısıyla nitelendirilir. Onların arasında Sabit Mukanov¹, Saken Seyfullin², Abbas Tokjanov'un³, Smagul Saduaqasuly⁴ görüşleri bulunmaktadır. Sovyetlerin baskıcı politikası Karaş'ın görüşlerini "milliyetçi" bulduğundan pedagojik fikirlerinden başka diğer çalışmalarının tanıtımını dayasakladı. Ancak Joseph Stalin'in ölümünden sonra baskı politikası sona erdi ve siyasi yasaklı aydın Kazaklara karşı tutum değişmeye başladı. Nitekim 1959 yılında Mustahim İsmagulov, "Kazakistan Öğretmeni" gazetesinde Ömer Karaş'ın pedagojik düşüncesi üzerine bir makale yayınladı. Fakat o zamanın Sovyet politikasının talepleri doğrultusunda Yazı İşleri Ofisi, biyografisi ve çalışma hayatı hakkındaki düşüncelerini içeren kısımlarını makaleden çıkardı.⁵

1 Muqanov Sabit, *20 gasyrdagy qazaq adabieti*, (Ultşyldyq, baısyldyq dauiri). Almaty 1932.

2 Seifullin Saken, *Tar jol taıgaq keş*, (Tarihi-memuarlyq roman), Almaty 1977.

3 Tugjanov Gabba, *Kazahskaja literatura*, Moskva: T. 5. 1931.

4 Saduaqasuly Smagul, "Qazaq Adabietinin Ajaqalysy", *Egemen Qazaqstan*, 1991. 9. Karaşa.

5 Ysmagulov Mustahim, "Ömer Karaşтын talim - tarbielik oi – pikirleri", *Qazaqstan mugalimi*,

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Karaş gibi Sovyet döneminde baskıya uğrayan siyasi şahsiyetler hakkında: “Yüzyılın başında, devletin çıkarlarını düşünen büyük Kazak aydınlarının kaderleri de büyük kederlerle doluydu. Ancak milli irade ve olgunlaşan zihinler bu dersi unutmamıştır” şeklinde konuşmuştur.⁶ Bu çerçevede Kazakistan coğrafyasında daha önce ortaya çıkmış dini ve kültürel aydınlanma fikirlerinin araştırılması en önemli konulardan biri haline geldi. “Alaş” hareketi içerisinde önemli bir yeri olan Kazak vatanseveri Ömer Karaş’ın hayatı ve çalışma faaliyetlerinin tüm yönleri kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir. Yabancı bilim adamlarının tarih araştırmaları göz önüne alındığında, Martha Brill Olcott⁷, Thomas Vinner⁸, Alexander Bennigsen⁹, Türkiye’de yaşayan Kazak aydını Hasen Oraltay¹⁰ ve Abdolvahap Kara’nın¹¹ Karaş biyografisi üzerine yaptıkları araştırmalar birer bilimsel analiz olarak değerlendirilebilir. Bu konudaki araştırmalar Maksat Tajmurat¹², Berik Ataş, Kuanış Aljan gibi yerli Kazak bilimciler tarafından daha da genişletildi.¹³ Karaş’ın şiirleri ve felsefi düşünceleri, hikâye ve makaleleri “Zamana” başlığı altında yayımlanmıştır.¹⁴

Yayımlanan araştırmalar analiz edildiğinde, Karaş’ın yaşamının ve faaliyetlerinin tam olarak araştırılıp ortaya konulmadığı, bazı hususların aydınlatılmadığı anlaşılmaktadır. Ömer Karaş’ın bir din adamı olarak *ahundluk*¹⁵ faaliyeti, dini eğitim üzerine yaptığı çalışmaları hala tam olarak araştırılmamıştır. Bu nedenle Karaş’ın arşivlerde bulunan kendi el yazılarının analizi, onun dini faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler verecektir. Bu çalışma ise arşiv belgeleri ve ilgili literatür çerçevesinde Karaş’la ilgili bazı bilgi eksikliklerini gidermek için ele alınmıştır.

19. yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başında ortaya çıkan siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeler elbette Kazak aydınlarını da etkiledi. Bunlardan biri ve belki de en önemlilerinden biri de Ömer Karaş’tı. XX. yüzyıl başlarında bir taraftan Kazak aydınlarının önemli bir temsilcisi diğer taraftan resmi ve dini hizmetler

1959. 21 мамыр.

6 Nazarbaev Nursultan, *Tarih Tolqynynda*, Atamura, Almaty 1999, s. 15.

7 Marta Brill Olcott, *Kazahi izd. inostrannoju Guvera Stjenford*, Kolliforniya 1978.

8 Vinner Toma, *Ustnoe tvorcestvo i literatura kazahov Russkoi Central’noi Azii*, Izd. Diuuskogo Universiteta, 1958.

9 Bennigsen Aleksandr-Lemere-Kelkeje Şantal, *Baspasoz jane 1920 julga deingi Rossia musulmandary arasındagy ultiq qozgaly*, Qazaqstan kommunisi, 1991, Sayı 10, s. 72-78.

10 Oraltay Hasen, *Alaş Tyrkistan tyrkilerinin ult-azattyq urany*, Azat, 1991, Sayı 1, 1 şilde.

11 Abdolvahap Kara, *Mustafa Shoqai, omiri, küresi, shygarmashylygy*, Almaty 2004.

12 Taj-Murat Maksat, *Ömer Karaş (Omiri men shygarmashylygy)*, Aqtobe 2004, s.28; Taj-Murat, *Şangerej, (Jasampazdyq omiri)*, Almaty 1998.

13 Ataş Berik - Aljan Kuanys, *Gumar Qaraş*, Almaty 2014.

14 Gumar Qaraş, *Zamana (Olen, tolgaular, palsapalyq oi-tolgamdar, maqalalar)*, Qurastyrgan Q.Sydiyov, Almaty 1998.

15 Ahund–Farsça bir kelimedir ve en yüksek kategorideki Müslüman bilim adamının adıdır.

yapmış olan Karaş yaşadığı dönemde, gerek Ceditçilik gerekse İslam dininin önde gelen isimlerinden biri sayılmaktaydı.¹⁶

Bu çalışmada konuyla ilgili olarak kullanılan ve Karaş'la ilgili bilgi veren en önemli belgelerden birisi 1920 yılındaki İl Partisi Yönetim Kurulu Komitesi'nde Karaş'ın kendi eliyle (Rusça olarak) doldurmuş olduğu bir kayıt kartıdır. Bu kayıt kartında Rusça olarak sorulan sorulara Karaş'ın verdiği cevaplar kendisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Belgeye göre Karaş, 1875 yılında eski Bokey ilinin Talovka ilçesindeki Borsı topraklarının Kurkuduk adlı köyünde (günümüzdeki Batı Kazakistan bölgesi Janibek ilçesine bağlı) dünyaya geldi. Yine belgeye göre 1920 yılında Karaş'ın ailesi 4 oğlan, 2 kız, yaşlı annesi ve eşi olmak üzere 8 kişiden oluşmaktaydı. Karaş, Rusça bilmekteydi.¹⁷

Karaş modern Kazakistan tarihinde öncelikle, vatansever şair, gazeteci, öğretmen ve topluma hizmet eden önemli bir siyasi figür olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Karaş'ın bu aktif kişiliğinin önemli yönlerinden birisini de basın-yayın hayatı oluşturmaktadır. İnanç ve vatanseverlik duygularını bir arada yaşatan Karaş, 1911-1913 yıllarında Oral'da (Batı Kazakistan) yayınlanan "Kazakistan" gazetesinin hazırlanmasına da katkıda bulunmuştur. Ayrıca çeşitli Kazak ve Tatar gazetelerinde makaleleri yayımlanmıştır. Karaş başka dergi ve gazetelerde de dini, siyasi ve sosyal hususlar olmak üzere çeşitli konularda çok sayıda şiir ve makale yayımladı. Bunlardan en önemlileri ise Dürüstlük Yolu Gazetesi ile Muallim Dergisi idi. Bu dergi ve gazetede 1918-1921 arasında ömrünün son yıllarında birçok şiir ve makalesi çıktı. Ayrıca Sariarka gazetesinde Karaş'ın Ufa, Kazan şehirlerinde Kazak dilinde (Arap alfabesiyle) 1911-1918 yılları arasında beş şiir ve üç araştırma kitabı yayımlanmış olup bu eserler Türk halklarının bilincini büyük ölçüde etkilemiştir.

Dini Görüşleri ve Ceditçiliği

"Cedit" terimi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında oldukça yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Sözlüklere göre "cedid" Arapça "yeni" anlamındaki bir kelimedir. Kültürel ve eğitici nitelikte gelişen Ceditçilik hareketi, Rusya'daki Türk dilli Müslüman halkların dini, milli ve siyasi uyanışına tesir eden bir güç olarak gelişmiş, aynı zamanda Müslüman okullarında yeni bir eğitim sistemine göre okutma işini ele almıştır.¹⁸

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Karaş'ın en güçlü yönü Ceditçi bir düşünce yapısına sahip olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesinde başlayan ve Tanzimat döneminde de oldukça geniş bir alanda yürütülen

16 Ek-1.

17 Ek-2.

18 Bu konuda fazla bilgi için bkz. İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2002.

yenileşme hareketlerinin gerek dini gerekse eğitim alanlarında oldukça büyük tesirleri oldu. Bu hareketin esas olarak “dinî reform” ve “usûl-ı cedit” olarak eğitim alanında daha fazla etkisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Avrupa’da ortaya çıkan gelişmelerin etkisi ile ilk olarak Osmanlı Devleti’nde Selim Sabit Efendi’nin önderliğinde ortaya çıkan “usûl-ı cedit” hareketinin Osmanlı eğitiminde oldukça geniş yer bulduğu anlaşılmaktadır. Böylece 19. yüzyılın sonunda mekteplerde dinî bilgilerin yanı sıra dünyevî bilgilerin de öğretilmesi zorunluluğu çağın bir gereği olarak ortaya çıkmıştı.¹⁹

Anlaşıldığı kadarıyla Türkistan coğrafyasında yakın tarihte ortaya çıkan sosyal ve kültürel hareketler arasında **Ceditçilik** kadar önemli rol oynayan ve üzerinde oldukça farklı izahatlar yapılan başka bir fikri gelişme yoktur.²⁰ Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan bu gelişmeler daha sonra çeşitli kanallarla Türkistan sahasına yayılmaya başladı ve bu coğrafyada **Ceditçilik** adını aldı. Bilhassa seyahat ve hac vazifesini ifa etmek üzere İstanbul’dan Hicaz’a gitmek üzere gelen Türkistan’lı aydınlar ve İstanbul’da eğitim gören öğrenciler arasında da kabul gören bu hareket 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan’da yayılmış ve derin izler bırakmıştır.²¹ Kaynaklardan Ceditçilerin Osmanlı yenilikçileri ile sıkı bir bağlantı içerisinde oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Özellikle Türkistan Ceditçilerinden Alaş Ordasiyasi hareketi içinde bulunanlar, yeni usul çerçevesinde eğitim vermek üzere kurulan ve birçok aydının yetişmesine vesile olan medreselerin kurucularının İstanbul’da eğitim almış olmaları dikkat çekicidir.²² Kırmımlı Bekir Çobanzade, Fıtrat, Hamza 1912-1914 tarihleri arasında İstanbul’da eğitim almış olmaları, birçok önde gelen ismin İstanbul ve Mısır gibi Osmanlı şehirlerini ziyaret etmeleri bu alandaki etkileşmeyi arttıran önemli bir husus oldu.

Türkistan’da önce Kazan İli’nde daha sonra da Kırım, İdil-Ural ve Azerbaycan’da da “**Ceditçilik**” hareketinin etkisiyle bilhassa din ve eğitim alanında önemli gelişmeler oldu.²³ Bu akımın ana fikri, modern eğilimlerin getirilmesiyle toplumu milli burjuvazinin taleplerine uyarlamak, sosyal hayatı canlandırmaktır.

- 19 Fahri Temizyürek, *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s.103 vd.
- 20 İbrahim Koncak, “Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1), ss. 105-114, s.106.
- 21 Bu konuda bkz. Mehmed Şakir Bey, *Halife II. Abdülhamid’in Hac Siyaseti*, (Yayına Hazırlayan: Gülden Sarıyıldız – Ayşe Kavak), Timaş Yayınları, Ankara 2009; Mehmet ALPARGU, Serkan YAZICI, Fikretin YAVUZ, “Hicaz’a Meşakkatli Yolculuk: Türkistanlı Hacılar, Halife ve İstanbul (XVI-XX Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, Cilt 54, Sayı 1 (2014).
- 22 Enver Kapağan, “Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken /Journal of World of Turks*, Vol. 7, No. 1 (2015), ss.253-265, s.256.
- 23 Temizyürek, *a.g.t.*, aynı yer. Maraş, *a.g.e.*

Gazi

Akademik
Bakış

249

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Kazak bozkırlarına Ceditçiliği ilk yaygınlaştıran İsmail Gaspıralı (Ö. 1914)'dir. **Ceditçilik** bu coğrafyada en yüksek düzeyde Gaspıralı İsmail Bey tarafından temsil edilmiş ve güç kazanmıştır.²⁴O, 1883 yılından itibaren "Tercüman" gazetesini yayınladı ve Rusya'daki Türkdilli halklar arasında ortak bir edebi dil ihtiyacını ilk olarak gündeme getirdi. "Tercüman" gazetesi bu edebi ortak Türkçede (umumi Türkçe olarak) yayımlandı. Gazetede Ceditçiliğin propagandası yapılmaktaydı.²⁵

Dilbilim kuralları konusunda derin bir bilgi birikimine sahip, iyi eğitilmiş bir bilim adamı olan İsmail Bey Gaspıralı, 1906 yılındaki Bütün Rusya Müslümanları Üçüncü KongresindeTürk dili konuşan tüm halklar için kendi oluşturduğu yeni alfabe modeli temelinde ortak bir edebi dil fikrini yasal olarak onaylattırıştır. Kongre kararına göre, Türk halklarına "ortak edebi dil", okul ve medrese programına dâhil edilip zorunlu olarak okutulmuştur.²⁶

Zamanla bu edebi dilde gazete, dergi ve kitap yayımlanmaya başlanmıştır. Mesela, o dönemde Kazakça olarak yayımlanan "Serke", "Kazakistan" gazeteleri ile "Aykap" gibi ilk derginin yayımlanması ve onların takip ettikleri yön bunun bir kanıtıdır.

O dönemde Ceditçiliği savunan aydınlardan biri de Karaş idi. Ceditçiler, XIX. ve XX. yüzyıllarda, İslam dünyasının ve Türk dünyasının insani gelişme aşamalarından geri kalıp, bir çöküş yaşadığını kabul etmiştir. Ceditçilik hareketinin temsilcileri, Türkistan'ın bütünlüğünü ve özgürlüğünü korumak için dine de, milli geleneklere ve bilince de, eğitim sistemine de yeni bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini anladı ve onun için mücadele etti. Türkistan coğrafyasının diğer bölgelerinde de olduğu üzere Kazak aydınlanmasında da edebiyat ve din alanındaki çabalar öncü faaliyetler olmuştur.

Ceditçilerin İslam dinini inkâr ettikleri asla söylenemez. Tam tersine Kuran'ı her ulusun kendi dillerine çevrilerek onun anlamının anlaşılmasının önemini vurgulamaya çalıştılar. Bu şekilde Kur'anı yeni usul okullarda ana derslerden biri olarak okutma taraftarı oldular. Buna Karaş'ın "Din, insanları muhafaza edebilir, doğru yol gösterir, onu doğru yola yöneltir. Bu Kuran'da bahsedilmektedir"²⁷ diye belirttiği düşünceleri birer delil niteliğindedir.

24 Bu konuda bkz. Selçuk Türkyılmaz, *İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış*, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2018.

25 Jagsylygov Aslan, *Obrazy, motivy i idei s religioznoi soderzhatelnosti v proizvedeniyah kazahskoi literatury*, Tipologiya, estetika, genesis, Qazaq universiteti, Almaty 1999, s.28.

26 İsmail Gaspıralı ve usul-i cedit hareketi hakkında fazla bilgi için bkz. Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara 2010; İbrahim Maraş, "İsmail Gaspıralının Bilinmeyen Bir Risalesi: Mektep ve Usul-i Cedit Nedir?", *Emel*, nr. 219 (Mart-Nisan), Ankara 1997.

27 Gumar Qaraş, *Ornek...*, s.22.

Ceditçiler, büyük bir din olan İslam'ın ve aynı kökten olan Türk soylu halkların bütünlüğüne, birliğine doğru yol almasını, temel amaç olan ideoloji derecesine kadar yükseltmişlerdir. Bu meseleyi, şiddete başvurmadan, akıl yoluyla, bilgi ve tarih birliğiyle ilmi esaslara dayanarak feraset yoluyla çözmeyi amaçlamışlardır.

Karaş, milleti için endişe eden, halkını önemseyen Ahmet Baytursinov, Alihan Bokeyhanov, Muhamedjan Seralin, Mirjakıp Dulatov, Ğubaydolla Musağaliyev gibi Kazak aydınları ile birlikte klasik Ceditçiliğin savunucusu idi. Ömer'in Ceditçilik hareketine katılması, onu büyük bir aydına, Kazak halkının geleceğini düşünen büyük bir şahsiyete dönüştürmüştür. O, Kazak toplumunun geri kalmasının temel nedeninin, halkın cehaleti, mollaların bilgisizliği, zenginlerin kayıtsızlığı ve sömürgecilerin Kazak halkını yağmalamasında olduğuna inanıyordu.

Karaş'ın çevresindeki ve irtibat içinde olduğu kişileri bilmek, Karaş'ı tanımamızı, özellikle de Kazak bozkırındaki Ceditçilik hareketinin yayılma yollarını öğrenmemizi oldukça kolaylaştıracaktır. Karaş ile manevi bağları kuvvetli olan Rızaeddin Fahreddin, XX. yüzyılın başlarında Rusya Müslümanları arasında oldukça tanınan bir bilim adamı, eğitimci, ulema, öğretmen, yazar, dini figür olmuştur. Köy medresesinden mezun olduktan sonra, kendi kendini yetiştirmesi sayesinde 70 ciltlik zengin bir miras (40 cildi el yazması halinde korunmaktadır) bırakmıştır. Dünya edebiyatında en büyük bibliyografik eserlerin yazarı sayılan Rızaeddin Fahreddin, 179 tarihi kişiliğin biyografisini oluşturmuş ve eğitimle ilgili 77 adet broşür yayımlamıştır. "Şura" dergisinin Fahreddin'in editörlüğüyle 1909-1918 yıllar aralığında yayınlanan 240 sayısı, Rusya Müslümanlarının manevi ve kültürel yaşamına büyük katkı sağladığı, bugünlerde oybirliğiyle kabul edilmektedir.²⁸

Karaş, 1909-1911 yıllarında Rusya'daki Ceditçilik hareketinin en büyük temsilcisi, Rızaeddin Fahrettin (Ö. 1936)²⁹ ile yakın dostluk kurup, onun yayınladığı "Şura" dergisinde onbeş makale yayınladı. Ömer'in "Şura" dergisinin editörü, ünlü Türk bilgini Tatar Rızaeddin Fahreddin ile saygıya dayalı iyi bir iletişim içinde olduğunu Karaş'ın "Bedel Hacc" kitabının ilk sayfalarında yer alan R. Fahreddin'in bir fikir yazısı kanıtlamaktadır.³⁰

Karaş, Rızaeddin Fahreddin aracılığıyla, bilinen Müslüman filozof ve Avrupa emperyalizmine karşı mücadele teorisinin yazarı, siyasetçi Afgani'nin

28 BR GAOGA (Bashqurtstan Respublikasy Ortalyq Memlektetik Muragaty. Bundan sonra BR GAOGA şeklinde geçecektir), Fahreddinov Riza, *Isemendi hazret al-saied Jamaletdin Afganiga jazylgan garajed hattar*, R.Fahreddinnin jeke muragaty. 7-qor, I-tizbe, I-is, s.201.

29 Rızaeddin Fahreddin hakkında fazla bilgi için bkz. İsmail Türkoğlu, *Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul 2000, Ötüken Yay.

30 *Tvorchestvo Rizy Fahreddinova: issledovaniya, materialy Başkirkii Nauchnyi Centr Ural'sk*, otd. AN SSSR. Ufa 1988.

eserleriyle tanıştı.³¹ Karaş ile iyi ilişkiler içinde olan Fahreddin'in din meselesi, sosyo-politik ve kültürel görüşleri esasında Afgani'nin ve onun Mısır'daki takipçisi, Avrupa "İslam'da modernist eğilimin kurucusu" diye bilinen şeyh Muhammed Abduh'un görüşlerine dayanmaktadır.

Karaş'ın dünya görüşünün gelişip değişmesinde, tasavvufun seçkin temsilcileri, din felsefecileri İmam Gazali, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh'un teorik çalışmalarının etkisi büyük olmuştur.³² Bu iki bilgin hakkında Karaş'ın yazılarını daha yakından inceleyecek olursak öncelikle, Afgani'nin fikirleriyle tanıştığı hakkında kendisinin kaleme aldığı "Örnek" adlı kitabının "Jasırak Uakıtında (Daha Gençken)" adlı bölümünde, "O dönemlerde Mısır'da yayımlanan "El-Menar" dergisi elime geçmiş ve okumaya başlamıştım. Çok ilginç geldiğinden büyük bir ilgiyle okuyordum. Bir sayısında tanınmış filozof Cemaleddin Afgani'nin Mısır'da okuduğu bir hutbesini okudum. El-Menar'da yayımlanan Mısır Müftüsü Aş-Şeyh Muhammed Abduh Hazretlerinin kaleminden Arapça olarak tertiplendiği için ifadesi etkileyici, oldukça dikkat çekici bir makaleydi. Bu iki hâkimin sözleri beni hayal dünyasından uzaklaştırdı. Allah razı olsun. Her ikisine de minnettarım"³³ demiştir. Karaş Mısır'da yayınlanan El-Menar dergisinde Afgani'nin "Sanat" adlı makalesini okumuş ve bu makaledeki fikirlerden etkilenerek tasavvuf yolundan çıkıp bir başka yolu seçtiğini belirtmiştir.

El-Menar dergisinin 1898 yılından itibaren yayımlanmaya başladığını dikkate alırsak, Ömer'in El-Afgani'nin fikirleriyle XIX. yüzyılın sonlarında tanışmış olduğunu tahmin etmek mümkündür. Ömer'in "Mercani" Medresesi'nde okumasında Afgani'nin fikirlerinin etkisi olmuştur. Karaş'ın 1910 yılında yazmış olduğu, "Oyğa Kelgen Pikirlerim" (Aklıma Gelen Fikirler) adlı çalışmasındaki "İnsanlar dini vecibelerini yerine getirirler mi, yani din insanları korur mu?" adlı bölümünde, "Şeyh Cemaleddin Afgani'nin gösterdiği yol buna uygundur. Dinin insanlara değil, insanların dine ihtiyacı vardır ve sadece din insanlara dünyayı tanıtır"³⁴ demektedir. Bu durum Karaş'ın Afgani'nin düşüncelerini benimsediğini ve onun etkisi ile dinin insan hayatındaki yeri ve önemi hakkındaki fikrini netleştirdiğini göstermektedir. Karaş, bu çalışmasında El-Afgani ve Muhammed Abduh'un fikirlerinden bahsetmiştir.³⁵

Ömer'in "Şura" dergisinin 2. sayısındaki "İslam dini hakkındaki tutumlar ve ona rıyasız hizmet edebilecek olanlar kimlerdir?" şeklindeki soruya, "İslam dinine sadık bir şekilde hizmet eden kişinin, Muhammed Abduh olduğu

31 Fahreddinov, *İsmendi hazret al-saied...*, s. 26-27.

32 Jagsylygov, *Obrazy, motivy...*, s.316; Bekhojin Halijan, *Qazaq baspasozı tarihyнын ocherki* (1860-1958), Almaty Mektep, 1981, s.167.

33 Bekhojin, *Qazaq baspasozı...*, s. 193.

34 Karaş, *Ornek*, Ufa 1911, s.18.

35 Bekhojin, *Qazaq baspasozı...*, s.168.

tartışılmazdır. İspatlarım, 1) İslam'ın temel öğretileri Kuran'dan çıkarılmalıdır. 2) Müslümanların zayıflamasının temel nedeni, Kur'an'ın anlamını doğru bir şekilde açıklayamayan bazı cahil mollalardır. Çünkü İslam toplumu içinde, eski kitaplarından bazılarında İslam'ın doğru ve yeterli bir açıklaması verilmediğinden, olumsuz bir anlayış yer etmiştir. Sadece Abduh'un kitabı yayımlandıktan sonra bu konudaki bilgilerimiz arttı ve fikrimiz değişti. Din için daha fazla hizmet eden biri olduğunu düşünmüyorum"³⁶ diye, net olarak verdiği yanıtta onun Muhammed Abduh ile ilgili iyi niyetini açıkça görebiliriz.

Karaş, Muhammed Abduh aracılığıyla ünlü Rus yazar L.Tolstoy'un eserleri ile tanışmıştır.³⁷ XIX. yüzyılın sonuna doğru okullarda ve medreselerde itibarını kaybetmek istemeyen muhafazakâr din adamlarının muhalefetine rağmen, Ceditçilik hareketi oldukça yaygınlaştı. Ancak Müslüman din adamları Ceditçilik hareketini tam olarak anlayamadılar ve onların eylemlerini şeriate karşı yapılan hareket olarak gördüler.

Karaş'ın yaşamı ve faaliyetini araştıranlar onun Ceditçilik taraftarlığının Kazan'da okuduğu Mercani Medresesi ile değil, aynı şehirdeki büyük eğitim kurumu olan "Muhammediye" medresesinin etkisi ile bağlantılı olduğunu da öne sürerler. O dönemde İdil boyundaki en büyük eğitim kurumu sayılan bu medrese hakkındaki verilere dayanacak olursak 1882 yılında Kazan'da Beşinci Camiğ adlı caminin imamı Ğalimjan Ğaleyev (Barudi) (1857-1921yy.)³⁸ ve onun kardeşi Muhamedjan tarafından açılmış ve daha sonra Muhamedjan'ın onuruna "Muhammediye" diye adlandırıldığı belirtilmiştir. Medrese, İdil boyunda ilklerden biri olarak İsmail Gaspıralı'nın temelini attığı sese dayalı eğitim sistemine geçmiştir. İhtiyaç duyduğu ders kitaplarını Barudi'nin kendisi yazmıştır. O, aynı zamanda müfredatına din eğitimi de dâhil olmak üzere dünyevi dersleri, beşeri bilimleri de dâhil ediyordu. Bu dönem zarfında medresenin eğitim odalarını araç-gereçlerle donatmaya, zanaat atölyelerinin geliştirilmesine ve medresede on dört yıl okuyacak öğrencilerin yaşam koşullarına büyük önem verilmiştir. Öğrenciler boş zamanlarında gayri resmi gruplar halinde el yazması gazete ve dergileri yayınlıyorlar, çeşitli oyunlar sergilerler. Böyle yetenekli öğrencilerin katılımıyla "Muhammediye'de "Birlik" adlı gizli bir örgüt oluşturulur.³⁹

36 Qaraş, *Ornek...*, s.17.

37 Kenjaliev, *Batıys Qazaqstannın qasiretti*, s.36.

38 Ğalimjan Ğaleyev - Rusya'daki Tatar halkının eğitimci reformcusu, din ve siyaset adamı ve Ceditizm akımının önemli bir temsilcisi. Rus Müslümanları tarihindeki ilk müftülük seçimde sosyal aktivist Ğalimjan Ğaleyev (El-Barudi) Orendurg Din Kurulu Başkanı (müftü) olarak seçildi.

39 Taj-Murat, *Ömer Karaş...*, s.31, Juzeev Aidar, *Tatarskoe religioznoe reformatorstvo: istoriya i tipologiya. İslam v istorii i kul'ture tatarskogo naroda*, Kazan 2000, s.78.

İdil Tatarları arasındaki dini okulları yenilemeyi amaçlayan bu alt örgütü Barudi'nin kendisi, kardeşi Salimjan⁴⁰ (1862-1932yy.), Molla Abdullah Apanayev⁴¹ (1862-1919yy.) ve çalışmaları takip eden Muhammed İskakovdenetler. Organizasyon yedi yön üzerine çalışmalarını sürdürür. Bu arada, Kazan İl Jandarma yönetiminin "hükümete karşı devrimci bir propaganda kampanyası yürüttü" dediği ifadesine göre, "Birlik" örgütünün çalışmaları sadece eğitim ile sınırlı kalmamıştır. Öğrenciler, bu gizli organizasyon nedeniyle 1907'de suçlu bulunup açığa alındı. Gelecek yıl Barudi organizasyonunun üyeleri tutuklanır. Barudi'nin kendisi, "siyasi propagandacıları hazırlıyor" suçlamasıyla iki yıllığına Vologda eyaletine sürgün edildi ve örgütün diğer üyeleri de çeşitli cezalara çarptırıldı.⁴²

Bu ortamda eğitimini tamamlayan Karaş, Hanefi mezhebi ve Nakşibendi tarikatıyla ilgili büyük bilgi sahibi olan bir Türk düşünürüdür. Daha sonraları O, Muhammad Abduh (1849-1905) başkanlığındaki Müslüman âlemi ıslahçılarının eserlerini okumuş ve Ceditçilik hareketini benimsemiştir. İslam alanında aldığı yüksek eğitim seviyesi, Karaş'ın bağımsız olarak fetva vermesine imkân vermiştir. Bazı araştırmacılar Karaş'ı ilk "Kazak müftüsü" olarak sunmuşlardır.⁴³

Karâş'ın molla olmasına ve Ceditçilik hareketini benimsemesinde önemli rolü olduğu anlaşılan Ubaydullah Galikeyev'in Orenburg Müftülüğü'nün Jalpaldala'daki temsilcisi ve ahund olduğunu arşiv verileri de doğrulamaktadır.⁴⁴ Manevi eğitimci, düşünür ve şair Karâş, Galikeyev'den 1900 yılında "cami açıp molla olabilir" icazetnamesini alıp kendi köyü Kurkudık'a molla olarak geldi. Sonra kendi köyünde medrese olmadığından bugünkü Kaztalov bölgesine bağlı Karaoba topraklarındaki Tilenşisay adlı yerde medresesi de olan camiye taşındı ve görevine burada devam etti. Burada yeni (cedit) usulle ders verdi.⁴⁵

Karâş'ın reformist tarzındaki cesurane eylemlerine memleketteki bazı molla ve işanların⁴⁶ şiddetle karşı çıktıkları ve karşı karşıya geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Hâkim Ajikev, hatıralarında: "Ülkemizde son zamanlarda İlyas İşan, Mahmut İşan, Şahmurat Hacı gibi ünlü işanlar ortaya çıkıp onlar halkı kendilerine mürid "şakirt" olarak kabul edip, cahil halkın çoğu bir meslekle,

40 Salimjan Çalıkeyev - Çalımcan Çalıkeyev'in kardeşi, Ceditizm akımının temsilcisi, Tatar halkının imamı ve hatiptir.

41 Abdolla Apanayev - Tatar halkının tanınmış toplum ve din adamı, eğitimci.

42 Astrahan' oblystyq Memlekettik muragaty (Budan ari AOMM) 1632 qor, 1-tizbe, 39-is, s.3.

43 Ajikeev Hakim, *Ömer Karâşov turaly menin biletinderim*, Qoljazba. Sirek kitaptar men qoljazbalarbolimi. 1602-p., 3-dapter, s.21.; Otep Beketov esteligi, *Ortalyq Gylymi Kitaptana*, Sirek kitaptar men qoljazbalar bolimi. 1602-p., 18-dapter, s.30.

44 BR GAOGA, 295 - qor, 10 - tizbe, 205 - is.

45 Kenjaliev Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasiretti jylgary (1916-1920.)*, *Tarihi ocherk*, Oral, 2000, s.60; Kenjaliev Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasyretti jylgary (1917-1920 jildar.)*, *Bokei oblysy*, Oral, 2001; Ysmagulov Mustahym, *Omer Karâşev*, Qoljazba. Batys Qazaqstan oblystyq tarihi-olketanu murajaiy (BQOTOM), M.Ş. Ysmagulov qory, s.23-26.

46 İşan- halk arasında okur-yazarlık ve ibadetle uğraşan, dini açıdan iyi eğitilmiş bir insana verilen dini bir unvandır.

bir işle uğraşmayı bırakıp, yoksulluk sınırına geldiği dönemler olmuştur. İşte bunlar, söyleyebildikleri bütün küfürlerle Ömer'e hakaretler yağdırıp, kınayarak onu halka kötü biri olarak göstermeye çalışmıştır” demektedir.⁴⁷

Bir sonraki hatıradan da Karaş ile diğer bazı mollalar arasındaki anlaşmazlığı açıkça düştüğü açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır: “Ömer, öncelikle molladır... O dönemlerdeki eski mollalar, işanlar Sadır Halife, Tate Molla Ömerov, Bayet Jumaşev gibi kişiler Ömer'e düşman kesilmişlerdi. Bu mollalar, halka Ömer'ı kötüyerek, “Bu Rusların destekçisi olan vaftizli molladır, ihtiyacını ayakta giderir, evine, medreseye Rusların resimlerini asmış, mescitte hutbe yerine Kazakça propaganda yapıyor” diye söylediklerini iyi biliyorum. Arkasından onca lanetler yağdırarak Ömer'i kötülemelerine rağmen karşı karşıya gelince mollalar Ömer'e bir şey söyleyemezdi. Moldaş adlı kişinin ölümünün yedinci günü dua toplantısına o bölgedeki ünlü mollalarla birlikte Ömer de davet edilir. Mollalar yolcu olmak üzereyken babasının fidyesi⁴⁸ için adanan at ile deveyi evin dışına bağlayıp evine giren Moldaş oğlu Arip'e söylediklerini kendi kulaklarımla duymuştum. O olay şöyle olmuştur: Ömer, “Hey, Şarip, evin dışında at, deve bağlamışsınız. Bu nasıl olur, bizler dünürlüğe gelmemiştik ya. Bu açgözlü mollalara, onlardan biri de kendim oluyorum, üleştiren onlar alıp giderler, fakat bundan babana hiç bir hayır gelmez. Sadece ün yapmış olursun. Onun yerine bu hayvanları eğer bir okula verseydin ne çok sevap kazanırdın, millet için de ne kadar iyi olurdu” dedi. Bunu duyan diğer mollalar ters dönerek, çok şaşırarak hepsi birden “Vay, kâfir” demişti...”⁴⁹

İşte, Kadimcilerin Karaş'a karşı bu hareketleri hakkında Esmagambet İsmayilov: “Omar kendisi molla olduğu mescitte ilim öğrenmeye teşvik edip, eğitim üzerine çalışmaya başlar. Camiye yakın bir medresede Kazak çocuklarını ana dillerinde ve Rusça okutup hayatta lazım olabilecek bilgileri öğretmeye başlar. Rus-Tatar öğretmenlerini medreseye davet eder ve aynı öğretmenlerden kendisi de ders alır. Ömer'in ilerleme yolundaki böyle girişimlerine bölgedeki hoca, mollalar ve Ufa'daki Müftülük yönetimi karşı çıkıp onun dinin bozulmasına sebep olduğunu ileri sürerek “kâfir” ilan edip işanlıktan, camiden kovarlar” şeklinde net bir bilgi vermektedir.⁵⁰

Ancak Karaş'ın 1911 yılında Kazan şehirlerinden Ufa'da “Bala Tulpar”, “Tumış”, “Karlıgaş” ve “Örnek” başlıklı dört kitabının yayımlanması, onun

47 Ajikeev Hakim, *Ömer Karaşov turaly menin билетинерим*, Qoljazba, Sirek kitaptar men qoljazbalarbolimi, 1602-p., 3-dapter, s.21.

48 Fidyе- Vefat eden bir kişinin hayatayken yerine getiremedikleri ibadetlerini, günahı ile borcunu hafifletmek için verilen bir ödemedir. Fidyе kelimesi Arapçada kurban kesme, satın alma anlamına gelir.

49 Otep Beketov esteligi, *Ortalyq Gylymi Kitaptana*, Sirek kitaptar men qoljazbalar bolimi. 1602-p., 18-dapter, s. 30.

50 Qazaqstan Respublikasy Ortalyq Memlekettik Muragaty, (Bundan sonra QROMM şeklinde geçecektir.), 1985-qor, 1-tizbe, 6-is, s.28.

Gari

Akademik
Bakış

255

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

bu dönemlerde işan ve mollalarla tartışma içinde olsa da Kazak çocuklarını yeni usul okutmayı sürdürüp, aktif olarak çalışma hayatını sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak bu kitapların yayımlanmasının, mollaların Ömer'e karşı mücadelelerini daha da arttırdığı anlaşılmaktadır.⁵¹ Bu sebeple Karaş, "Karlığaş" adlı kitabını Abdullah Muştak gibi takma isimle yayımladı. Kitabında halk arasında "cahil sufi" diye adlandırdığı, bilgilerinin eksik olduğunu düşündüğü ve cahil olarak nitelendirdiği kişilere eleştiri oklarını çevirmişti.⁵²

Hâkim Ajikeyev, Karaş'ın bu tutumu hakkında: "Ömer, Kazaklar gelişmiş memleket olacağı diyorsa sadece din yolunda yürümesin, bilim, sanat öğrensin, gelişmiş, kültürlü ülkelerin ilminden örnek alsın niyetiyle yeni bir yorum ile "Oyga Kelgen Pikirlerim" adlı nesir türünde Tatarca bir kitapçık hazırlamıştır. Bu kitapçık, işan ve mollalara yapılan yeni bir darbe niteliği taşımaktaydı"⁵³ demektedir.

Mustahım İsmagulov: "Köydeki, halk içindeki eski mollalar, cahil sufiler ne yapacaklarını şaşırılmış vaziyetteydiler. Ara ara toplanıp bu meseleyi ele alırlar. Halkın içinde dolayan Jumağali Arıstağaliyev gibi mollalar, seslerini yükseltip kendi fikirlerini yaymaya çalışırlar. Ömer'in şiirlerini tartışıp karşı şiirler yazmaya başlarlar..."⁵⁴. Sabit Mukanov ise "Ömer bu kitabından sonra eski dini hareketlere açıkça savaş açıp, sonraki eserlerinde sürekli Ceditçiliği savunur olmuştur"⁵⁵, şeklinde fikirler öne sürmüştür.

Karaş: "Cehalet, nadanlık, tembellik yüzünden dinimiz de karanlığa mahkûm oldu. Dinimizi de doğru düzgün yaşayamadan dünya hayatında dinden ayrılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldık. Din anlayışımızı nasıl yeniden kurabilir ve güçlendirebiliriz? Bu konuda farklı bakış açıları var. Bazıları sanat ve eğitim yoluyla gelişebileceğimizin mümkün olduğunu, bazıları dinin değişmesi gerektiğini söyler, bazıları da şeriat yasalarının Kazak toplumuna girmesinin göçebe insanları imanına bağlılığa götürebileceğine inanmaktadır" şeklinde bu konudaki hali hazırdaki fikirleri özetlemektedir.⁵⁶

Karaş: "Bu günlerde halkın hayatı değişti. Hayat değiştiğinde, görenekler de hızla değişir. Bu yüzden geçmişte bulunan şeylerin çoğu şu an için uygun değildir" derken, yeni fikirler oluşturmaya çalışır. O, "Derin bir uykuda olan aynı kandan aynı dinden olan insanlarımızı uyandırmak için bir sivrisinek gibi vızıldamak, bir sinek gibi ısıarak uyandırmak bizim görevimizdir. Buna da uyanmazsa "Zamane" adlı demir sopanın ucu canlı yerlerine değdiği gün nasıl da yerlerinden fırladıklarını kendileri bile anlamazlar. Fakat o gün aniden

51 Ysmagulov, *Omer Karaşev*, Qoljazba...s.45.

52 Gabdolla Muştak, *Qarlyğaş*, Qazan, 1911.

53 Ajikeyev, *Omer Karaşov turaly...*

54 Ysmagulov, *Çumar Qaraşev*, Qoljazba..., s.32.

55 Muqanov, *20 gasyrdagy qazaq adabiety...*

56 Qaraş, *Zamana*, s.178.

Görüş

Akademik
Bakış

256

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

uyandıkları için, başları dönüp sersemleşip, etrafında bulunan ateşe, suya düşmeleri, olmazsa üzeri örtülü olan kapanlara yakalanıp, kurnazlara yem olma ihtimalleri de yüksektir! İnsaf terazisi elinde olan öğrenciler amacı anlar, suçlayıp kötülemezler. Dinin hakikat ya da felsefelerinden uzaklaşıp amaçları sadece tarih yolunu tıkamak olan insanlarla hiçbir alışverişim olamaz”⁵⁷ diye, düşüncelerini açıkça belirtir. Karaş, dini hizmette çalışsa da aynı zamanda halkın bilinçlendirilmesi, yenilikleri kabul etmesi için propaganda çalışmalarını sürdürdü.⁵⁸

Bu nedenle, eğitimci Karaş, İslam dininin eğitimsel özünü, “Eğer bizim halkımız ahiret dinini yaşasaydı, biz cahil, tembel olup karanlıkta kalmazdık. Eğer hakiki din yolunda olsak dünyada utanmazdık. Daha önce bahsedildiği gibi kötü alışkanlıklardan kaçınırdık. Hakiki din yolunda yürüyerek kazandığımız giyecek, yiyecek, barınak gibi nimetlerimiz helalinden olacaktır, diğer yollarla elde ettiğimiz şeyler ise haram olacaktır. Tekrar söylüyorum, hakiki dinin hiç kimseye ihtiyacı yoktur, muhtaç değildir, oysa dinin insanları doğru yolda tutabildiği ve doğru yola yönelttiği ispatlanmıştır. Kuran’da böyle belirtilmiştir... Dinimiz cehalet ve karanlık yüzünden boğulmuştur, geriye gitmiştir. Dinimizi doğru düzgün yaşayamadan bu dünyada dinsiz kalma tehlikesini yaşıyoruz... İslam dinini nasıl takip edeceğimizi bilmeliyiz”⁵⁹ şeklinde değerlendirmektedir. Karaş bu sözleriyle dinin toplumdaki rolüne dikkat çekmiştir. Bu, günümüzde maneviyatına önem vermeye başlayan bağımsız Kazak ulusunun gençleri için dini aydınının değerini kaybetmeyen esaslı fikirlerinden biridir.

Karaş, hiçbir zaman İslam dininin temeline, manevi ve ahlaki yola karşı çıkmamıştır, aksine “Kuran’a göre, din sahte bir şey değildir, insanların doğal bir inancıdır. Buna göre hiç kimse dinsiz yaşayamaz” diye saygıyla yaklaşmıştır.

O, “İslam dünyasında birçok kişi doğru hakiki din yoluna girmeyip, dini yanlış anlayanların fikirlerini kabul edip, cehalete ve nadanlığa doğru yönelmiştir. Biz onlara: “Sizler Tanrı’nın gerçek yolunu takip etmek için elinizden gelenin en iyisini yapın. Ters fikirlere aldandığınız işlerinizden doğru dersler çıkartın”⁶⁰ diye yön vermiştir. Karaş’ın bu düşünceleri onun Kuran’ı, Peygamber yolunu doğru, gerçekçi ilke diye bildiğini göstermektedir.

Belgelerde Karaş’ın, hoca, molla ve putları eleştirmesi ile ilgili hususlar da bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre O, şeriat yasalarından tamamen habersiz olan mollaların saçma görüşlerinden bahsetmişken, yeni bilim ve eğitimin öğrenilmesine Tanrı’nın ve kanunlarının yasak getirmediğinden şüphe duymamaktaydı.⁶¹

57 Agm., s.206.

58 QROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 3-is; Ysmailov E, *20 gasyrdagy qazaq adebiyeti*. Qoljazba, s.96.

59 Qaraş, *Zamana*, s.178.

60 Çumar Qaraş, *Qazaqtar haqynda, Şura*, 1911. Sayı 10, s. 298-299.

61 QROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 3-is; Ysmailov E, *20 gasyrdagy qazaq adebiyeti*. Qoljazba, s.98.

Karaş 1911-1913 yıllar aralığında “Kazakistan” gazetesinde çalışırken “Bedel Hacc” adlı kitabını yazıp Kazan’daki “Ümit” adlı yayınevinden çıkardı. Kitabında Mekke’de haccın yapılışı ve hacda uyulması gereken kurallar üzerinde durmaktadır. Karaş kitabında Arapça, Farsça ve Tatarca kelimeleri kullanarak hac hakkındaki bütün düşüncelerini ayrıntılı olarak açıkladı. İslam şeriatının ülke genelinde çarpıtılmış olan gerçek sorunlarına açıklık getirmeyi amaçladı.

Aynı zamanda halk arasında yaygın olan, “Birinin, insanlar arasında yanlış anlaşılmaya karşı bir ceza ödemesi mümkün mü? Bir insan diğer bir kimsenin sevabını veya günahını kendi üzerine yüklenebilir mi? Hacca kendi gitmeyi ücretini ödeyerek yerine bir başkasını gönderebilir mi? Kazaya kalmış namazı bir kişinin yerine diğer bir kimse kılabılır mi?” gibi çeşitli sorulara yanıtlar verdi. Bu tür soruların Kuran’ın yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını belirtirken, “Biri için bir başka kimse cennete de cehenneme de giremez. Her bir kişi kaza namazını kendisi ifâ etmelidir. Durumu olmayan bir kimseye hac farz değildir. Bedel Hacc farz değil, vacip değil, sünnet değil, sıradan bir ameldir. Hayattayken hacca gücü olan her insan kendisi edâ etmeli. Olur da bir şekilde gidemeyecek olursa bu durumda bedel ödeyerek hacca göndermekle bir şey kazanmış olmaz” şeklinde net cevaplar verdi.⁶²

Karaş’ın “Bedel Hacc” adlı çalışması halkın hac hakkındaki fikirlerine ışık tutup onların anlayışını genişletmiş ve tutumlarında belli bir değişime yol açmıştır. Ülkedeki bazı kadimci molla, hoca ve zenginler, “Ömer halkı vaftiz etmeye çalışmaktadır, camide Rusça öğretiyor” iddiasıyla yüksek yönetim organlarına (müftüye) dilekçe yazdılar. Bundan sonra Orenburg Müftüsü yerel din adamlarının dilekçelerini dikkate alarak Ömer’in işanlık, ahundlık unvanını elinden aldı.⁶³

Karaş’a göre, toplumdaki olumsuz görüş ve olaylar, temelde şeriat hukukunun, İslam’ın yayılmasına vesile olan, propagandacıların baksılıkla (falcılık), büyücülükle uğraşmaları, İslami ilkelerin yanlış anlaşılması ve şeriat hukukunun kasten çarpıtılması ve zenginleşmek için kullanılmasıdır. Ömer, ülkedeki bu niteliklerin krizle daha da artacağını, ülkede suç, ihmalkârlık ve diğer olumsuz olayların çoğalacağını düşünmekteydi. Bu bağlamda onun fikirleri şöyledir; “İnsanın her bir açığını sadece vicdanı kapatabilir. Adam öldürmek, kiliseyi yok etmek, zina işlemek ve diğer kötü şeyleri yapmak çok kolaydır ve eğer vicdanı, utancı engel olmazsa bunları herkes yapabilir. Bu nedenle, bu ilkelerin eksikliğinden dolayı Müslüman halk, özellikle de Rusya’daki Türk soylu halklar, kendi kızlarına sahip çıkarlar. Sahip çıktıkça şiddet ve kötülük de artmaktadır. Onları sadece akıl ve utançla koruyabilirler. Eğer iyi bir insan olmak istiyorsanız, insanlarla ilişkilerinizi geliştirin. Dört

62 *Agm.*, s.205.

63 Nurtazina Nazira, *Qazaq madenieti jane İslam: tarihi-madeniettanulyqazertteu*, Almaty 2002, s.212; OROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 5-is, s.234.

ayaklı hayvan derecesinde kalmak istersen sen bilirsin. Herkes kendisine nasıl davranılacağına kendisi karar verir”.⁶⁴

Kur’an-ı Kerim ve hadisler hakkında geniş bilgiye sahip olan Karaş, ilim-bilim olmadan bir devletin bir medeniyete, uygarlığa sahip olabileceğinin şüpheli olduğunu kavramıştı. İslam dininin en yüksek ilmi derecesine sahip bir merteye olan Ahund unvanını taşıyan Karaş, din ile bilimi ilişkilendirmeye çalışarak “İlimde insanın karakteri, anlayışı hakkında bahsedilir. Bu meseleler dini açıdan incelendiğinde de birbirleriyle çatışmamaktadır”⁶⁵ şeklindeki görüşleri ile İslam dini ile ilim birleşirse milli toplumun gelişmesi için büyük bir güç olacağına inanmaktaydı.

Karaş, İslam’ın çelişkilerini açığa çıkarmak, hatalarını göstermek veya İslam’ı eleştirmek gibi bir girişimde bulunmadı. O tüm âlemin, tabiatın bir yaratıcısı olduğundan hiç şüphe etmemişti. Fakat O, İslam dininin propagandacıları, İslam’ı yayan inananlar arasındaki eski kafalı mollalara, cahil din adamlarına açıkça karşı çıkmaktaydı.

Usul-ı Cedit Mektepleri ve Eğitim Alanındaki Çalışmaları

Yukarıda da bahsedildiği üzere Karaş bir Ceditçidir. Bu düşünce çerçevesinde bir din adamı olarak usul-ı cedit taraftarı olup din eğitimini dünyevi eğitimle birleştirmiştir. 1902-1908 yıllarında Kazan’daki Mercani Medresesi’nde eğitim alıp memleketine döndükten sonra doğup büyüdüğü Kazakistan’ın batı bölgesindeki Karaoba, Borsı ve Tilenşisay köylerinde 1902-1908 yıllarında yeni usul dersler verdi.⁶⁶ Arap alfabesiyle okuma yazma öğretmekle birlikte Rusça da öğretti. Araştırmacı Mustahım İsmagulov, Karaş’ın memleketine döndükten sonraki faaliyeti üzerine: “1907-1910 yılları aralığında Karaoba civarındaki Tilenşisay adlı yerde kendisi molla olarak hizmet verdiği medresede çocuklara dini eğitim değil, Rus usulü eğitim verir. Köyde aşık kemiği oynayıp top kovalayan Kazak çocuklarına birden Rusça okumaları zor olur diye, onlara kısa sürede dil öğrenmeleri için Kazan Öğretmenler Okulu’ndan mezun olan Pangerey Akırtov adlı kişinin öğretmen olarak atanmasını sağlar” şeklinde bilgiler vermektedir.⁶⁷

Rusya Halk Eğitimi Bakanlığı’nın 1870 Yönetmeliği, geleneksel Müslüman eğitim sisteminde büyük bir durgunluğa yol açtı. Yönetmeliğe göre

64 QROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 3-is; Ysamajlov E, *20 gasyrdagy qazaq adabieti*. Qoljazba, s.170

65 Karaş, *Zamana*, s.215.

66 Taj-Murat Maksat, *Gumar Qaraş (Omiri men şygarmaşylygy)*, Aqtobe, 2004, s.28; Taj-Murat, *Şangerej. (Jasampazdyq omiri)*, Almaty 1998; Kenjaliev Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasiretti jylдары (1916-1920.)*, *Tarihi ocherk*, Oral, 2000, s.60; Kenjaliev Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasyretti jylдары (1917-1920 jildar.)*, *Bokei oblysy*, Oral, 2001

67 Ysmagulov Mustahım, “Omer Karaşтын talim-tarbielik oi-pikirleri...”, s.14.

Ömer Karaşev. Qoljazba. Batys Qazaqstan oblystyq tarihi-olketanu murajaiy (BOOTOM), M.Ş. Ysmagulov qory, s.23-26.

Gari

Akademik
Bakış

259

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

okullar ve medreseler açabilmek için okulda Rusça öğretmenlerin bulunması zorunluluğu bulunmaktaydı. Aynı zamanda Türkiye, Buhara ve diğer Doğu ülkelerinden eğitim alıp dönen hocalar, İçişleri Bakanlığının izni olmadan imparatorluğa ait okullarda ve medreselerde ders vermekten men edildi. Aynı zamanda, Müslüman eğitim kurumlarında çocuklarını okutmak isteyenler, okul müfettişinden izin belgesi almak zorundaydılar. Böyle bir sertifika için 50 tıyn (kuruş) ücret alınırdı. Okumak için eğitim izni almayı reddedip çocuklarını okullara ve medreselere bağımsız olarak veren insanlar ilk seferde 10 Som, ikinci girişiminde 30 Som cezalandırılır, üçüncüsünde ise böyle kimseler, 5 günden 10 güne kadar tutuklanır ve daha sonra çocuklarını Müslüman okullarında okutması yasaklanırdı.⁶⁸

Kazak halkını din yolundan uzaklaştırıp manevi yönden daha hızlı yıpratmayı amaçlayan Çarlık hükümetinin bu gizli siyaseti sıradaki arşiv verilerinden de açıkça görülmektedir. Halk okulu müfettişi tarafından 1890 Temmuz'unda Akmola Bölgesi Askeri Valisine gönderilen gizli bir mektupta 26 Mart 1870 tarihli yasaya göre, Hıristiyan olanlar için ayrı, Müslümanlar için ayrı okullar açmaları ve öğretmenlerinin Rusça bilmesi gerektiği belirtilmektedir. Amaç, Müslüman okullarında Rusça konuşan öğretmenlerin varlığıyla Rus eğitim sisteminin yapısını genişletmektir.⁶⁹ XIX. yüzyılın sonuna doğru Çarlık İmparatorluğu, Müslüman eğitim sistemine karşı mücadeleyi güçlendirdi. Bununla birlikte, yerel Müslüman eğitim kurumları eski geleneği ortadan kaldırmak ve yeni usul eğitime geçmek için daha fazla çaba sarf etmekteydi.

Karışın Kazan'daki "Şehabeddin Mercani" Medresesi'nden mezun olması ve köyünde yeni usulle eğitim vermeye başlaması işte bu dönemlere denk gelmektedir. "Mercani" Medresesi ilk başlarda "Efendi", "Birinci Camig", "Yunus Camii" diye adlandırılıp daha sonra Türk Tatar Ceditçilik hareketinin ideolojik fikir babası Şehabeddin Mercani (ö. 1889)⁷⁰ ismini alan ve tarihi cami yanında açılan bir eğitim kurumudur. Verilere göre, Mercani'nin takipçisi ve damadı Molla S. Abdullin'in olduğu dönemlerde medrese, yeni usul eğitim sistemine (ses öğretimi, dünyevi dersleri okutma) geçer. İşte Karışın memlekete dönüşünden sonraki Ceditçilik hizmetinde "Mercani" Medresesi'ndeki yeni usul eğitim sisteminin etkisi olduğu söylenebilir.

Ceditçiler, her ulusun kendi dil özelliklerine uygun okuma yazma şeklini oluşturup, seslendirilme şekillerine göre harflerle işaretlemeyi amaçlamışlardı. Böylece, "Kur'an'ı" da her milletin kendi diline çevirterek, onun anlamını o

68 QROMM. 44-qor, 1-tizbe, 26012-is, s.48.

69 QROMM. 369-qor, 1-tizbe, 3713-is, s.1

70 Mercani hakkında fazla bilgi için bkz. Said Ali Kudaynetov, *Şihâbüddîn el-Mercânî'nin Usûl-i Fikih Anlayışı Hizmetu l-Havâşî li İzâhâti l-Çavâşî Adlı Eseri Bağlamında*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.20-62.

dilde açıklayıp, anlatıp, inceleyip, dini “ezberleyerek” değil, onu bilinçli bir şekilde kabul etmeyi şart koşmuşlardır.

Hakim Ajikeyev’in Karaş’ın, öğretmenlik faaliyetleri hakkında, 1946 yılında yazdığı ve halen Bilimler Akademisi’nin nadir el yazmaları bölümünde bulunan hatıralarında, “Ömer’i eskiden beri, 1907 yılından beri tanıyorum ve Ömer’in orada kendi okulu, yani medresesi vardı. 1909-1910 yıllarında Ömer’in okulunda hocalık yaptım. Kendisi hem molla hem de öğretmen idi. Medresede yeni usul eğitim verilirdi. Doğa, doğa bilimi, Rus dili okutulurdu. Ömer ile sık sık buluşurdum. Kibarca selamlaşır ve misafirperverdi. Kazakların uzun uzun hal hatır sorma âdetini sevmezdi, buna “boşuna zaman kaybetme” diye gülerdi. Gittiğinde dışarı çıkıp karşılar, atın dizgininden tutup götürüp direğe bağlardı. Ardından beraber eve geçerdik. Evinde şarkı söyleyip, dombıra çalardı. Ömer, doğa bilimlerine meraklıydı ve sürekli yeni kaynaklar okuyarak bilgisini tazelerdi” şeklinde bilgiler vermektedir. Aynı zamanda Ömer’in öğrencileri hakkında da şunları söylemektedir: “Çeşitli yerlerden gelen 40-50 kadar öğrencisi vardı. Öğrencilerine yeni usul eğitim vermeye başladı. Baş talebelerinden biri olan Ahmadi Eskalioğlu (1888-1968yy.)⁷¹ adlı öğrencisine şarkı söylemeyi öğretirdi. Kültürel akşamlar organize ederdi. Öyle akşamlarda şiirler okur, birbirleriyle sözlü atışmalar yaparlardı. Sözlü atışmalarda⁷²Ahmadi hep kazanırdı. Onun öğrencilerinin çoğu çağdaş düşünceli ve iyi insanlardı”.⁷³

Ahmadi Eskaliyev’in hocasıyla ilgili anılarında da, “Meclisi, toplanmayı seven, geniş, alçakgönüllü, açık fikirliydi. İlk başlarda, öğrenciler şiirlerini göstermeden yazıp okurlarken sonrasında kendisiyle karşılıklı şiir yazışır olmuşlardı” bilgisini vermektedir.⁷⁴Bu, Ömer ile öğrencileri arasındaki ilişkinin samimi ve basit olduğunu göstermektedir.

1902-1912 yılları aralığında Karaş, yeni usulle çocukların eğitimi ile birlikte halk için de çeşitli çalışmalar hazırlayıp yayımladı. Kazak halkını sanat, eğitim ve bilime davet ettiği “Karlıgaş”, “Tumış”, “Bala Tulpar”, “Örnek” adlı çalışmaları bu dönemlerde ele aldığı eserleridir. Onun eserleri, “Ömer Karaşi”, “Bökey Elindegi Bir Jigit”, “Bökey Elinin Bir Balası” gibi takma isimlerle Kazak, Tatar dillerinde yayımlanan gazete ve dergilerde sürekli olarak yayımlanmıştı. Onların içinde, “Şura” dergisi, “Aykap”, “Muğalim”, “Şura” dergileri ile “Kazakistan”, “Uran”, “DuristikJoli”, “Kazak Duristikği” gibi yayınlar, “Til Yarışı” toplaması (Orenburg, 1911) da vardır.

71 Ahmadi Eskaliyev – Ömer Karaş’ın en yetenekli talebelerinden biridir ve Ömer’in medresesinde eğitim görmüştür. Batı Kazakistan bölgesi, Janibek köyünde dünyaya gelmiş, şair ve dindar bir kişidir.

72 İki kişinin doğaçlama şiirler söyleyerek yarışması. Günümüzde Kazak atışma sanatı UNESCO listesinde yer almaktadır.

73 Ajikeyev, *Çumar Karaşov turaly...*, s.18.

74 Agm., s.21.

Karaş, coğrafya, hukuk, tarih, tıp, kimya, mühendislik, tarım, ticaret gibi ilimleri medrese ve eğitim kurumlarında öğretmenin öneminin büyük olduğunu düşünmekteydi.⁷⁵ Kadimciler (eski usul öğretim savunucuları) Ömer'in yeni usul eğitim sistemine şiddetle karşı çıkmıştı. Ömer'in bu yenilikçi tarafını onlar dini sistemi bozma, Rusçuluğa tek taraflı yaklaşım olarak algıladılar ve bu konuların gelecekteki yaşamları için gerekliliğini anlamazlar.

Ömer, "Karlıgaş" adlı şiirinde: "Çağdaş yaşamın silahı, sanat, bilimdir, Hiçbir araç ikisine karşı koyamaz... Yetenekli ve bilgiliyi hiç kimse alt edemez" tavsiyesinde bulunmaktadır.⁷⁶ O kendisinin aydınlanma hakkındaki görüşünü şöyle dile getirir; "Bazı insanlar Rusya'da cami, medreseler açmak için harcamalar yapar. Oysa onu tamamladığında bilim adamı ya da bir uzman yetişmez. Olsa olsa molla olabilirler. Sadece bir taş ev inşa etmek yerine onun içindeki insanları eğitmek, onları daha iyi bir hale getirmek, geliştirmek, orta, yükseköğretim vermek daha iyidir. Aydınlar çoğaldıkça halkın gözü açılıp, yararlı okullar inşa edilip, gazeteler ve dergiler yayınlanıp, onlar ucuz bir fiyata satılırsa bu ülke için faydalı olurdu".⁷⁷

Karaş, Kazak halkının siyasi açıdan aydınlanması için bilgiye olan isteğinin, merakın uyandırılması ve cehaletin ortadan kaldırılması gerektiğini anlamıştı. Bütün enerjisini, gücünü bu hedefe harcayan Karaş, "Günümüzdeki en önemli amaç ve görev, Kazak çocuklarına ilkokulda ana dillerinde eğitim vermektir, bunun için kitap, araç-gereç lazımdır. Sanat eğitimi de anadilinde olmalıdır. Ana dilini bilmeden milli çerçevede bir eğitim alamazsınız. Milli bilgi olmadan edebiyatın da olmayacağı iyi bilinir. Edebiyatı olmayan ulusların sanatı da gelişmez" demiştir.⁷⁸ Bundan yola çıkarak Ömer'in, çocuğun her şeyden önce ana dilinde eğitim alıp, ana dilinin tesiriyle iyi bir vatandaş olarak yetişmesi gerektiği, bilimsel-pedagojik, psikolojik açıdan bunları doğru olarak bulduğu konusundaki düşüncelerini görebiliriz.

Karaş'ın pedagojik faaliyeti 1917'de Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra daha da yoğunlaşmıştır. 1919 yılında Karaş, Orda kentinde "Muğalim" dergisinin yayımlanmasında aktif rol aldı ve edebi editör olarak çalıştı.⁷⁹

Müslüman topluluklar arasında yeni usul öğretim sisteminin tanıtımı, Tatar yayınlarıyla sınırlı değildi, bunlar Kazak basınında da yer almıştı. Karaş'ın 1912 yılında "Kazakistan" gazetesinde yayımlanan "Çocuklara ne tür bir eğitim verilmeli?" başlıklı makalesinde, "Ulaşmak istediğimiz yere düz gidersek hemen ulaşabileceğiz. Bu nedenle eğitimin de düz ve kavisli yolu vardır. Günümüzde yeni Müslüman usulü eğitimin yeni düzeni, yeni ve doğru yolu belirlenmiştir.

75 Orazqaı, *Tırşılık talasy Qazaqstan*, , Sayı 2. 27 мамыр, Orda 1911.

76 OROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 6-is, s.34.

77 OROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 6-is, s.173.

78 *Ordalyq balasy*. Ultım tугan til, Durystyq jildaroly, 1919, Sayı 5. 1 sauir.

79 Taj-Murat, *Ömer Karaş (Omiri men şugarmaşylygy)*... , s.205.

Qaz

Akademik
Bakış

262

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

O doğru yol, her harfin sesini ortaya çıkarır. Bu tür eğitim gören çocuklar, bir ay içinde okumayı söküp yazı yazmaya başlar. Bizlerden geriye kalan halkın eski usulle eğitimi, durumu daha da kötüye götürmüştür. Oğlu olan, kızı olan insanlar, hem bu çocukları eğitecek mollalar, ne olur, yeni usul eğitim vermeye çalışın”⁸⁰ diye halka çağırıda bulunmuştur.

Karash’ın, Ceditçilik hareketinin etkisiyle doğduğu köyde okul açıp, yeni usul eğitim sistemiyle çocuk okutması hakkında araştırmacı Mustahim Ismağulov, “Bize göre din yuvası sayılan cami ve medreseyi Ömer’in gerçekten aydınlatma amacıyla kullanması, Kadimciliği bırakıp Ceditçiliğe geçmesi, bunun yanı sıra çocuklara Rusça öğretmesi, aslında, sosyal açıdan ve kamuoyu için önemli bir yeniliktir”⁸¹ şeklinde bir yorum getirmiştir. Okullarda ve medreselerde itibarını kaybetmek istemeyen din adamlarının direnişine rağmen, Ceditçilik hareketi oldukça yaygınlaşmıştı.

Karash, yeni usul eğitim vermekle Kazakların yerleşik hayata (şehirleşme) geçeceğine ve iyi bir yaşam tarzı süreceğine inanmaktaydı. O, “Hayvan gütmek bizim alınımıza yazılmış, başka bir işi yapamayacağız, demek doğru değildir. Eğer başarılı olmak isterse Kazaklar tarım veya ticaret ile de hayatta kalabilir. Ruslar, Tatarlar gibi şimdilerde yerleşik hayata geçmiş halkların hepsi bir zamanlar göçebeydi ve hayvan besleyerek yaşamlarını sürdürmekteydi. Onların şimdi ne yaptıklarını hepimiz görüyoruz. Bizim de onlardan geri kalır bir yanımız yoktur, biz de onlar gibi insanoğluyuz, onların yaptığı işleri bizler de yapabilir, yaşamımızı sürdürebiliriz”⁸² şeklinde halkına yol gösterip, destek olup, yerleşik hayata geçmeleri yönünde tavsiyelerde bulunmaktaydı.

Karash, Kazakistan’da ideolojik-siyasi bir akım olarak ortaya çıkan Ceditçilik hareketinin savunucusu olarak, yerli halka Avrupa kültürünü tanıtır, özellikle okullarda ve medreselerde Avrupa’daki gibi sesli öğretim yönteminin kullanılmasının sadece taraftarı olarak kalmamış, bununla birlikte doğduğu topraklarda okul açıp, o okullarda yeni usul eğitim vermiş, yeni disiplinler dâhil etmiş, öğrencilerine kendi memleketinin tarihini, edebiyatını ve dilini öğretmiş Ceditçi bir şahsiyet olarak tanınmıştır.⁸³

Arşiv belgelerinde, 24 Şubat 1910 tarihinde, İç Bökey Ordusu Talov ilçesinin №12. köy sakini Jumağali İsmailov’un talebi üzerine Orenburg Din Kurulu önünde İslami ve dini kurallar bilgisi için sınava girdiği için verilmiştir. Bu sınav sonucuna göre, Jumağali İsmail’in müezzin-öğretmen olabileceğine dair bir belge verilmiştir. Arşivde bulunan belgeler, Orenburg Din Kurulu’nun kadısı olarak Karash’ın dini işlere müdahale ettiğini gösteriyor. Rusya Müslümanları

80 “Turki haberlar”, *Qazaqstan*, 1912, Sayı 11, 24 sayır.

81 Kenjaliev, *Batys Qazaqstannyn qasiretti...*, s.24.

82 Guvar Qumar, “Baku”, *Qazaqstan*, 1912, №8. 6 mamyr.

83 Bkz. Ek-3.

tarihindeki ilk müftü seçimlerinde Orenburg Din Kurulu'nun kadılık üyeliğine Kazaklar da seçilmişti.⁸⁴

Rus Çarının Kazakların dinî işlerini Orenburg müftülüğünden çıkartması Karaş'ı epey endişelendirmişti.⁸⁵ Kazakların dinî işlerini Orenburg müftülüğünden çıkartıp askeri kürsünün idaresine devredilmesine genel olarak Kazak halkı da karşı çıktı. Rusya Müslümanları bunu, dini özgürlüğün, hürriyetin kısıtlanması olarak görmüşlerdi.⁸⁶ 9 Mayıs 1917 Kongresi'nin ardından Kazak din adamları, Kazakların dini işlerini tekrar Orenburg Müftülüğüne devretmeleri için çeşitli propoganda çalışmaları düzenlediler.⁸⁷

Siyasi Faaliyetleri

Karash'ın eğitim faaliyetleri yanında siyasi faaliyetleri de bulunmaktadır. Karash da Alaş hareketi içerisinde yer alan aydınlardan biriydi. Kazakların Alihan Bökeyhanov (1866-1937), Ahmet Baytursinov (1873-1937), Mirjakıp Dulatov (1885-1935) gibi tanınmış aydınlar tarafından yönetilen "Alaş" siyasi ve kültürel hareketine 1917-1919 yıllarında aktif olarak katıldı. Karash'ın, "Ahmet'in dediği gerçekleşmiştir" sözleriyle Alaş Hareketinin büyük şairi Ahmet Baytursinov'a büyük bir aydın olarak değer verdiği bilinmektedir. Ayrıca Karash, Kazak halkının parlak geleceği için İslam'ın önemini vurgulayan Ahmet Baytursinov, Alihan Bokeyhanov, Haleb Dosmuhamedov (1883-1939)⁸⁸ gibi Alaş aydınlarına, İslami görüşleri ile daha yakındı.

Karash'ın da içinde bulunduğu Ceditçiler kurdukları okullar, yazıları ve diğer alanlardaki faaliyetleri ile Rusların Türkistan coğrafyasındaki üstün konumlarına karşı Türk unsuru fikren ve ilmen güçlendirmeye ve bu şekilde Rusları engellemeye çalıştılar. Ceditçilik sahasındaki öncü faaliyetler 20.yüzyılın başında daha sonraki aşamada bir siyasi harekete dönüştü. Ahmet Baytursinov'un "Arap harfli yeni alfabesi" ile Alihan Bokeyhanov başkanlığındaki ve aşağıda da belirtildiği üzere Kazak aydınlarının oluşturduğu "Alaş" adlı parti Ceditçilerin etkisiyle kurulmuştu. Temelinde bir aydınlanma düşüncesiyle ortaya çıkan Ceditçilik ilk etapta 1905 yılı öncesinde bir eğitim ve kültür hareketi olarak ortaya çıkmış olsa da bilhassa 1905 Meşrutiyeti sonrası ortaya çıkan gelişmeler sonucunda barındırdığı fikirleri daha güçlü bir şekilde uygulamaya dönüştürme düşüncesi ile siyasi bir yapıya dönüşmüştür. Alaş

84 Bkz. Ek-4.

85 BQOMM. 413 - қор, 1 - тизбе, 3 – is, s.10.

86 BQOMM. 413 - қор, 1 - тизбе, 4 – is, s.5.

87 BQOMM. 413 - қор, 1 - тизбе, 2 – is, s.9.

88 Ahmet Baytursinov, Alihan Bokeyhanov, Mirjakıp Dulatov, Haleb Dosmuhamedov. XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarındaki Kazak aydınlarının önde gelen temsilcileri 1917 yılında «Alaş» Partisi'ni kurmuştur. Onların Kazak halkının çıkarlarını korumak için gerçekleştirdikleri faaliyetleri, Alaş Ordu Hareketi olarak adlandırıldı. 1936-1938 yılları «Kızıl terör» kurbanı olarak sürgün edilmiştir.

hareketini ortaya çıkaranlar daha çok Ceditçilik düşüncesinde olan yazar çizer sınıfına mensup kişilerdi.

Çoğunluğu Ceditçilerden oluşan Kazak aydınlarının siyasi faaliyetlere katılmaları ve bu faaliyetlerini hızlandırmaları 1905-1907 Rus Meşrutiyet yıllarında hızlandı. Bu ilk Rus Meşrutiyet inkılabı ile Kazakların egemenliği için çabalayan ve Rus Çarlık yönetiminin sürdürdüğü baskılara karşı çıkan aydınlar, siyasi düşüncelerini daha açık bir şekilde ortaya koyarak aynı zamanda Alaş hareketinin de temelini attılar.

Alaş liderleri 1913-1918 yılları aralığında yayımlanan «Kazak» gazetesinin faaliyetleriyle yakından ilgilenerek zaman zaman birçoğu siyasi olan fikirlerini de paylaşmışlardı.⁸⁹ Karaş'ın da bu gazetede yazıları çıkmıştı. “Kazak” gazetesinin ilk sayısı yayımlandığı zaman Karaş, Süyiñşi (Müjde) adlı şiirini yayımladı.⁹⁰

Karaş'ın yukarıda adı geçen Sarıarka gazetesinde yazdığı şiir siyasi yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir:

Au, Alaş ordusu bugün gözlerini açar günün!
Güvenle ayaklarını basacak günün,
Toplanıp birbirlerine destek olacak günün!
Adım, adım basarak her şeyi kazanacak günün”⁹¹

1916 yılında Kazak gazetesinde yayımladığı bir makalesinde siyasi fikirlerine yer vermektedir. Buna göre: Kazakların Duma'ya katılmaları gerekmektedir. Üçüncü Duma'da (1907-1912) sadece 6 Kazak milletvekili bulundu. Bunlar ise zaten Kazakların durumu hakkında çok az şey bilen insanlardı. Rusya'da 30 milyondan fazla Müslüman bulunmakta, bunların sosyal, dini ve siyasi durumları birbirinden farklıdır. Bu yüzden de Müslümanların çeşitli problemleri bulunmaktadır. Özellikle kendi milletvekillerine sahip olmayan

89 Kazak gazetesini Alaş liderlerinden olan A. Baytursınov hazırlamaktaydı. Kendisi Eylül 1917'ye kadar gazetenin editörüyüdü. Gazete 1913 yılının mart ayından başlayarak haftalık olarak çıkmaya başladı. Gazete 918 yılına kadar yayımlandı. A. Baytursınov, gazetenin ilk sayısındaki ilk yazısında, «Zengin bir tarihi geçmişe sahip memleketimizin, cesur halkımızın değerli ismidir diye, gazetemizin adını “Kazak” diye adlandırdık. Halk için diye adlandırdığımız gücün daha da çoğalması için bütün gücüyle çalışmak ve hizmet etmek, her Kazak evladının görevidir. Hizmet etmek istiyorsanız, vatanperverliğin en güzel yollarından biri budur” demekteydi. Baytursınov A. Ak Jol. Almatı.- 1991.-280b.- (241 b).

90 Ğumar Qaraş (1913) Süyiñşi, «Kazak» gazetesini yayımladığı zaman Karaş, Süyiñşi (Müjde) adlı şiirini yayımladı. «Kazak» gazetesini yeni doğan erkek çocuğa benzetmiştir:

«...Kiyiz jılı Kazakka,

“Kazak” atti ul tudi,

Süyiñşi, Kazak, süyiñşi!

Eli tilek berip tur...», «Süyiñşi» - Kazaklar müjdeli haberi söylemeden önce bu kelimeyle ifade eder.

91 BQOMM. 413-qor, 1-tizbe, 2-is, s.6.

durumları belirsizdir. Milletvekillerimizin azlığından dolayı Duma'da bir yasa yapmak imkânsızdır. Şimdi bu sayıların azlığını ellerinden geldiğince gidermek için Müslümanlar aralarından bazı temsilcileri masraflarını kendi ceplerinden karşılayarak Duma'ya gönderildi. Karaş bu Müslümanlardan oluşan gruba büro diyordu. Halkın sosyal durumu hakkında Rusya Duması'nda etkin olabilmek için Kazak halkından daha fazla üye olması gerekir.⁹²

Ayrıca Karaş, Kazak aydınlarıyla birlikte bir Kazak Kongresi oluşturmayı planladı. 1917'de "Kazak Kongresinin Kuruluşu Hakkında" başlığı ile Kazak gazetesinde bir makale yayımlandı. Bu konuyla başlıklı makalede şu hususlardan bahsetmekteydi:

9 Mayıs 1917'de Oral, Torgay, Akmola, Semey Turgay bölgelerinde, İç Ordalıktan ve Türkistan'dan gelen Kazakların temsilcilerinin katılacağı ortak bir Kazak Kongresi toplanmaya karar verildi. Bu kongre Kazak halkı için çok önemlidir. Kongre'de Kazak üyelerin imzaladığı dokuz kararname oldu. Karaş'a göre, Kazak halkının siyasi ve sosyal sorunlarını çözmenin tek yolu Kazak aydınlarını bir araya getirmektir.

Bu kongrede, Kazakların dini işlerini Orenburg Müftülüğüne devretme meselesi de ele alındı. Burada, Torğay, Ural, Akmola, Semey bölgeleri ve İç Ordu Kazaklarından oluşan delegelerin talebi üzerine, Kazakların dini işlerinin Orenburg Müftülüğü tarafından yürütülmesi yönünde karar alındı. Kongrede, ilk Orenburg Müftülüğü için yeni müftü ve kadı seçimleri yapıldı. Kazaklardan kadı üyesi olarak 6 kişi seçildi. Onlardan biri de Ömer Karaş'tı. Kongrede konuşan Karaş, Kazak halkının özerk bir cumhuriyete ihtiyacı olduğunu dile getirdi.⁹³ O, Kazak halkının siyasi özgürlüğünü, dini hürriyetini hayal etmiş ve bunun için çalışmış bir aydıydı.

Kazakistan'ın tüm bölgelerinden gelen temsilcilerin katıldığı I. Genel Kazak Kongresi 21-26 Temmuz 1917 yılında Orenburg'da yapıldı.⁹⁴ Kongreye katılan 20 delege, kadın, bir meclisin oluşumu, Kazakistan mebusları, Kazakistan'ın yönetim sistemi, bağımsızlığı, sınırları, güvenlik gücü, yerel yönetimler, eğitim, adalet sistemi, Tüm Rusya Müslümanlar Konseyi ve Kazak Siyasi Partisi'nin kurulması gibi birçok konu konuşuldu. Bu kongrenin en önemli sonucu taslak programını, Bökeyhanov, A. Baytursinov, M. Dulatov ve diğerlerinin birlikte hazırladığı Alaş Partisi'nin kurulmasıydı.

Kongrede, Türkistan'a sürdürülen Rus göçünün durdurulması, Rus hükümeti tarafından zorla alınan ve Rus göçmenlerine dağıtılan toprakların Türklere geri verilmesi, Türklerin ve Rusların idare işlerinin ayrılması, Türklerin

92 *Qazaq gazetesi, qazaq enciklopediyasy*, (Tercüme eden: A. Nysanbaev), Almaty 1998, s.313, 314.

93 *Qazaq gazetesi, qazaq enciklopediyasy*, (Tercüme eden: A. Nysanbaev), Almaty 1998, s. 392, 393.

94 Emin Özdemir, "Ahmet Baytursunov'un Hayatı ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan'da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 22, Aralık 2018, s.4.

ve Rusların kendi kendi milletlerinin hakimleri tarafından ayrı ayrı yargılanması, bu halklara ait eğitimin kendi anadillerinde olması kararları da alındı.⁹⁵

Bu şekilde I. Kongre kararıyla Alaş Partisi'nin kurulmasının ardından 5-13 Aralık 1917 yılında Orenburg'da, Tüm Kazaklar Kongresi yapıldı. Bu Kongre'nin toplanmasından bir hafta önce Rusya'da Çar'a karşı bir darbe düzenlendi ve yönetim Bolşeviklerin eline geçti. Kazak aydınları bu Devrime sıcak bakmadı. Bu ikinci Kongre'de Kazakistan'ı temsil edecek bir hükümetin kurulmasına karar verildi. Siyasi durumun karışık olması sebebiyle Doğu Alaş Orda ve Batı Alaş Orda olmak üzere iki ayrı hükümet kuruldu. Batı Alaş Orda Hükümeti'nin başı A. Bökeyhan oldu. Bu hükümet 17 ay yaşadı. Ancak Alaş Orda içindeki Turgay grubu Bolşeviklerle anlaştı. Bu anlaşmanın ardından Kazakistan'da genel bir af çıkarıldı. Mart 1920'de Orenburg'da toplanan Komünist Parti Kongresi'nde Alaş liderleri Bolşeviklere katılmaya davet edildi. Alaş liderlerinin başka çaresi kalmamıştı. Daha sonra Bolşevikler Rus Çarlığı etki alanındaki memleketlerdeki bağımsızlık hareketlerini tamamen sonlandırdı ve iç savaşın bitmesinin ardından Alaş aydınlarını çeşitli şekillerde ortadan kaldırdı veya etkisizleştirildi. 1919 yılında da Alaş Orda hükümetinin faaliyetleri sona erdirilmesi ile birlikte Alaş hareketi bir siyasi hareket olma özelliğini kaybetti.⁹⁶

Karaş'ın siyasi kariyerindeki dönüm noktalarından biri de, Komünist Parti'ye geçmesidir. İç Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin kurulması üzerine, 18 Nisan 1920 tarihinde Rus Komünist Partisi'nin (Bolşevikler) tam üyeliğini aldı.⁹⁷ Karaş, partiye kabul edildikten kısa bir süre sonra, Mayıs 1920'deki bölge kongresine Talov bölgesinden delege olarak katıldı.⁹⁸ Karaş, ilk gün Seitqali Mendeşov (1882-1937)⁹⁹ ile birlikte konsey sekreterliğine seçildi.

Arşivde saklanan protokollerdeki bilgiler, kongre oturumlarının tartışmalı yorumlarla dolu geçtiğini gösteriyor. Mesela, Kongrenin ilk oturumunda bile onursal başkanlığın seçimi konusu tartışmalara sebep oldu. Onursal başkanlığa o dönemde Kazak Askeri Devrim Komitesi başkanı olan Ahmet Baytursinov'un seçilmesi konusundaki delege Jumağaliyev ile Sosyal-Devrimci Azerbayev'in önerisine kongredeki Komünistler Fraksiyonu (Milyutin, Atayants, Lamskiy) karşıt görüş ifade ettiler. Neticede oy çoğunluğuyla Ahmet Baytursinov onursal başkanlığa seçildi.¹⁰⁰

95 Balkan Altay, "Alaş Orda Türkistan'da İlk Türk Hükümeti", *Türk Yurdu*, Kasım 1987, ss. 28-29, s.29.

96 Haluk Alkan, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar Kazakistan Özbekistan Kırgızistan Türkenistan*, Usak Yayınları, Ankara 2011, s.28.

97 BQ OMM. 17-qor, 2-tizbe, 451- is, s.4.

98 BQ OMM. 312-qor, 1-tizbe, 2-is, s.4-5.

99 Mendeşev Seyitkali - devlet adamı ve toplum hizmetkârı. Batı Kazakistan bölgesinde dünyaya gelmiştir. 1903 yılında Kazan Öğretmenler okulunu tamamladıktan sonra 13 sene Bökey Ordası'ndaki köylerde öğretmenlik yapmıştır.

100 BQ OMM. 312-qor, 1-tizbe, 2-is, s.6.

Görüş

Akademik
Bakış

267

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Karaş, 22 Mayıs'taki Kamu Eğitim Bölümü'nün raporunun dinlendiği sabah oturumunda, Çarlık Hükümetin kontrolü altındaki milletlerinin kültürünü, dilini, gelenek ve göreneklerini, dinlerini yok etmek için harekete geçtiklerini öfkeyle dile getirip Kazak çocuklarına anadillerinde eğitim verilmesi, ders kitaplarının kendi dillerinde hazırlanması, okullar açılması, eğitimin güncel konuları hakkında kararlar verilmesini önerdi.¹⁰¹ Kongrenin son günü, Ağustos 1920'de Orenburg'da yapılması planlanan I. Sovyet Genel Kazak Kongresi'ne seçilen 12 delegeden biri Ömer Karaş idi¹⁰². 21 Haziran 1920'de II. Bokey Eyaleti Parti Konferansı'nda İl Komitesi genel kurul üyesi olarak seçilen Karaş, aynı sene I. Genel Kurulda İl parti komitesinin propaganda bölümü başkanı olarak seçildi.¹⁰³

Arşiv fonunda Karaş'ın ölümüyle ilgili olarak Orenburg'daki Kazak Kamu Eğitim Komiserliği'ne gönderilen aşağıdaki gibi bir telgraf bulunmaktadır:¹⁰⁴ "Ordu'dan, Ufa aracılığıyla, Orenburg Kırgız (Kazak) Kamu Eğitim Komiserliği: Kırgız halkı için¹⁰⁵ çok çalışın, tanınmış emektar, şair, sevgili Komünist Ömer Karaşev, 12 Nisan 1921'de haydutlar tarafından öldürülmüştür".¹⁰⁶

Bu resmi belgedeki ifade de geçen haydutlar ifadesi aslında Karaş'ın öldürülmesi ile ilgili gerçekleri tam olarak yansıtmamaktadır. Aslında Karaş, Rus İmparatorluğu'nda yaşanan Bolşevik Devrimi'nin ortaya çıkardığı kaos sırasında Kazakistan'ın batısında doğduğu topraklarda Rus köylüleri tarafından öldürüldü.

Maksat Tacmurat'ın düşüncesine Karaş, askeri komünizm siyasetine karşı çıkan köylüler tarafından öldürüldü. Karaş, kılıçla öldürerek bir tepenin eteğine etlerini bir araya getirerek üstüste koydular.¹⁰⁷

Karaş'ın torunu Nadejda Karaşeva'nın düşüncesine göre; "Ömer Atamızın nasıl öldüğü, nerede, kim öldürdü, ben apaçık bilmiyorum. Atanın büyük oğlu Basır Ağam'a sorduğumda böyle cevap verdiği aklımda: "Atamı haydutlar dışarıda atın üstünde gelirken kılıçla keserek öldürdüler. Atı köye boş olarak geldi. Köylüleri Karaş'ın bir problemi olduğunu düşündüler. Bütün köylüler Karaş'ı aramaya çıktılar. Sonra çok geçmeden adı Konanşapgan denilen yerde Karaş'ın vücudunun parçalarını buldular." Basır ağamın bu sözüne inanıyorum. Araştırmacıların farklı fikirlerini okudum. Bence doğruya yakını Ağamın söylediğidir".¹⁰⁸

101 BQ OMM. 312-qor, 1-tizbe, 2-is, s.71.

102 BQ OMM. 312-qor, 1-tizbe, 2-is, s.120.

103 BQ OMM. 17-qor, 1-tizbe, 10-is, s.6-7

104 Ek-5.

105 Önceden Rus resmi makamları Kazaklar için de Kırgız ifadesi kullanmaktaydı. Ancak Kazaklar buna devamlı olarak itiraz etmekteydiler.

106 QROMM. 81-qor, 1-tizbe, 96-is, s.39. Ek 6.

107 Taj-Murat Maksat, "Turlavsız Tulga, Tavkımetti Takdır", *Qazaq adabietı*, №31(283), Yıl 2006, 4 тамыз, s. 8-9.

108 Ataş - Aljan, *Ömer Karaş*, s.46, 47.

Sonuç

XX. yüzyılın başları Kazak toplumunda siyasal ve toplumsal düşüncenin yeniden canlanma ve modernleşme dönemi olmuştur. Kazakistan'ın Rusya'nın sömürsünde olduğu XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki siyasi mücadele sahnesinde, Rusya'nın en büyük ilmi ve siyasi merkezlerinde eğitim alan, o dönemde Avrupa'daki siyasi mücadele eğilimlerinin farkında olan önde gelen Kazak aydınlarından oluşan ileri düşünceli bir grup ortaya çıkmıştı.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nda geniş çapta yer alan sosyal ve ekonomik ilişkilerin değişmesi, Kazak toplumunu da büyük ölçüde etkiledi ve farklı alanlarda milli aydınlar ortaya çıktı, fakat Türk halklarının milli aydınlarının gelişip yükselmesi çok zor şartlarda gerçekleşmekteydi. XX. yüzyılın başlarındaki milli aydınlar, Kazak toplumunu uygar ülkelerin saflarına taşımaya amaçlıyordu.

O dönemlerdeki milli aydınlardan olan Ömer Karaş, özgürlük ve eşitliğe büyük değer veren bir ortamda yetişmiştir. Onun toplumsal bakış açısının oluşumunda Kazak halkının zengin sözlü edebiyatının, Asan Kaygı, Kaztuğan, Dospanbet, Şalgez, Mahambet, Murat, Şengerey, ŞokanValihanov, İbray Altınсарın, Abay Kunanbayev gibi büyük aydınların derin düşünceler içeren eserlerinin etkisi büyük olmuştur. Karaş'ın büyüyüp yetiştiği dönem, Kazakistan'ın tamamının Rus İmparatorluğu'nun sömürsüne dönüştüğü döneme denk gelmiştir. Kazak bozkırlarında yer alan sömürü hareketleri, Karaş'ın daha hızlı olgunlaşmasına, toplumsal ve siyasi mücadeleye erken başlamasına neden olmuştur.

Karaş, toplumsal mücadele yoluna giren genç Kazak aydınlarının temsilcileriyle birlikte, Kazak toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlarının çözümünde aktif rol almıştır. Karaş, milli açıdan büyük öneme sahip politik ve sosyal, kültürel sorunların çözümünde periyodik basın faaliyetlerinin büyük rol oynadığının farkındaydı. O Şengerey'in yönetimiyle, Eleusin Buyrin, Bakıtjan Karatayev gibi Kazak aydınlarının destekleriyle "Kazakistan" gazetesini yayınlamak için büyük çaba sarf etti ve basında ulusal konuları gündeme getirmeye çalıştı.

Karaş'ın çalışmalarında Kazak ulusunun dilinin, dininin korunması, kadınların eşitliği, yerleşik hayat, bireyleri yetiştirerek devleti güçlendirmek ve menedi seviyeye yükseltme fikirleri yer almaktadır. Karaş, Kazak halkının uygarlık yolunda yürümesi için bilim ve eğitimin en önemli mesele olduğunu öne sürmüştür.

Karaş, XX. yüzyılın başlarında Kazakistan'daki felsefi, sosyal, politik, toplumsal ve tarihsel fikirlerin yeni bir aşamaya yükselmesine ve gelişmesine büyük katkıda bulunan aydın bir Türk düşünürüdür. Karaş, Kazak millî tarihinde iz bırakan önemli din adamları ve fikir adamlarından biridir.

Garaş

Akademik
Bakış

269

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Astrahan' Oblystyg Memlekettik Muragaty (AOMM)

1632 qor, 1-tizbe, 39-is, s.3.

Fahretdinov Riza. Isemendi hazret al-saied Jamaletdin Afganiga jazylgan garajed hattar. BR GAOGA. Riza Fahretdinnin jeke muragaty.

7-qor, 1-tizbe, 1-is.

Qazaqstan Respublikasy Ortalyq Memlekettik Muragaty (QROMM)

1985-qor, 1-tizbe, 6-is.

1985-qor, 1-tizbe, 3-is.

1985-qor, 1-tizbe, 5-is.

1985-qor, 1-tizbe, 3713-is.

44-qor, 1-tizbe, 26012-is.

369-qor, 1-tizbe, 3713-is.

81-qor, 1-tizbe, 96-is.

Batys Qazaqstan oblysynyn Memlekettik Muragaty (BOOMM)

17 - qor, 1 - tizbe, 451-is.

17-qor, 2-tizbe, 451- is.

312-qor, 1-tizbe, 2-is.

413 - qor, 1-tizbe, 3-is.

413 - qor, 1 - tizbe, 4-is.

413 - qor, 1 - tizbe, 2-is.

413-qor, 1-tizbe, 6-is.

Sürelı Yayınlar

Ahund

İşan

Kazakistan

Müslüman

Hanefi mezhebi

Alaş

İdil-Ural

Batı Kazakistan

Qor

Akademik
Bakış

270

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Arıs
Kazak müftüsü
İslam
Rusya Türkleri
Ceditcilik
Kadimcilik
Medrese
Fidyе
Süyinşi

Gazeteler

Saduahasulu Smagul, “Qazaq adеbietinin ajaq alysy”, *Egemen Qazaqstan*, 9 Karaşa. 1991.

ĞUMAR Qaraş, “Süyinşi”, *Kazak gazetesi*, Yıl 1913, Sayı 14, (16 Mayıs)

_____, Qazaqtar haqynda. *Şura*, Yıl 1911, Sayı 10, s. 298-299.

_____, “Turki habarlar”, *Qazaqstan*, Yıl 1912, Sayı 11, (24 sayir).

Taj-Murat Maksat, “Turlavsız Tulga, Tavkımetti Takdır”, *Qazaq adеbiyeti*, №31(283), Yıl 2006, 4 тамыз, s. 8-9.

Makaleler

ALTAY, Balkan, “Alaş Orda Türkistan’da İlk Türk Hükümeti”, *Türk Yurdu*, Kasım 1987.

ALPARGU, Mehmet- YAZICI Serkan - YAVUZ Fikrettin, “Hicaz’a Meşakkatli Yolculuk: Türkistanlı Hacılar, Halife ve İstanbul (XVI-XX Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, Cilt 54, Sayı 1 (2014).

KAPAĞAN, Enver, “Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, Vol 7, No 1 (2015), ss.253-265.

KONCAK, İbrahim, “Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1): 105-114.

MARAŞ, İbrahim, “İsmail Gaspıralının Bilinmeyen Bir Risalesi: Mektep ve Usul-i Cedit Nedir?”, *Emel*, nr. 219 (Mart–Nisan), Ankara 1997.

ÖZDEMİR, Emin, “Ahmet Baytursunov’un Hayatı Ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan’da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, Aralık 2018.

Kitaplar

ALKAN, Haluk, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar Kazakistan Özbekistan Kırgızistan Türkmenistan*, Usak Yayınları, Ankara 2011.

Görüş

Akademik
Bakış

271

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

ATAŞ, Berik - ALJAN Kuanys, *Ğumar Ğaraş*, Almaty 2014.

AJIKKEEV, Hakim, *Ğumar Ğaraşov turaly menin biletinderim*, Qoljazba. Sirek kitaptar men qoljazbalar bolimi. 1602-p., 3-dapter.

KARA, Abdulvahap, *Mustafa Şhoqai. omiri, kúres, shygarmashylygy*, Almaty Arys, 2004.

BEKHÖJIN, Halijan, *Qazaq baspasozı tarihnyn ocherki (1860-1958)*. Almaty Mektep, 1981.

BENNIGSEN, Aleksandr - LEMERSE-KELKEJE Şantal, *Baspasozı jane 1920 jylga deingi rossia musylmandary arasyndagy ulıtyq qozgalys*, Qazaqstan Kommunisti, 1991, Sayı 10, s.72-78.

GABDOLLA, Muştaq, *Qarlygaş*, Qazan 1911.

FAHRETDINOVA, Tvorchestvo Rızy: *issledovaniya, materialy Başkırskıj Nauchnyj, Centr Ural'sk. otd., AN SSSR, Ufa 1988.*

QARAŞ, Qumar, *Gazaqtar haqynd, Şura*, Sayı 10, 1911.

_____, *Zamana (Olen, tolgaular, palsapalyq oj-tolgamdar, maqalalar)*. Qurastyrgan Q. Sydiqov, Almaty 1998.

JAQSYLYQOV, Aslan, *Obrazy, motivy i idey s religioznoy soderjatel'nost'ju v proizvedenijah kazahskoj literatury, Tipologiya, jestetika, genesis*, Qazaq universiteti, Almaty 1999.

JUZEEV, Aidar, *Tatarskoe religioznoe reformatorstvo: istoriya i tipologiya. Islam v istorii i kul'ture tatarskogo naroda*, Kazan 2000.

Qazaq gazeti, qazaq enciklopediyasy, (Tercüme eden: A. Nysanbaev), Almaty 1998.

KENJALIEV, Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasiretti jylgary (1916-1920)*, Tarihi ocherk, Oral 2000.

_____, *Batys Qazaqstannyn qasyretti jylgary (1917-1920)*, Bokej oblysy, Oral 2001.

KIRIMLI, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara 2010.

KUDAYNETOV, Said Ali, *Şihâbüddin el-Mercânî'nin Usûl-i Fıkıh Anlayışı Hizâmetu'l-Havâşî li İzâhâti'l-Ğavâşî Adlı Eseri Bağlamında*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

MARAŞ, İbrahim, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2002.

Mehmed Şakir Bey, Halife II. Abdülhamid'in Hac Siyaseti, (Yayına Hazırlayan: Gülden Sarıyıldız – Ayşe Kavak), Timaş Yayınları, Ankara 2009.

MUHANOV, Sabit, *20 gasyrdagy qazaq adebiyeti*, (Ultşyldyq, bajşyldyq dauiri), Almaty 1932.

NAZARBAEV, Nursultan, *Tarih tolqynynda*, Atamura, Almaty 1999.

NURTAZINA, Nazira, *Qazaq madenieti jane Islam: tarihi-madeniettanlyq zertteu*. Almaty 2002.

OLKOTT, Marta, *Kazahi izd. inostrannoju Guvera Stjenford, Kolliforniya 1978.*

ORALTAI, Hasen, *Alaş Tyrkistan tyrkilerinin ult-azattyq urany, Azat*, Sayı 1, 1 şilde 1991.

Qazı

- ORAZAGAI, Tırşilik, *Talasy Qazaqstan*, Sayı 2, 27 Mamyır, Orda 1911.
- ORDALYQ, Balasy, *Ult nam tugan til, Durystyq joly*, 1919, Sayı 5, 1 sauir.
- OTEP Beketov esteligi, *Ortalyq Gylymi Kitaptana, Sirek kitaptar men qoljazbalar bolimi*, 1602-p., 18-dapter, s.30.
- SEIFULLIN, Saken, *Tar jol – tajgaqkeşu*, Tarihi-memuarlyq roman, Jazuşy, Almaty 1977.
- TAJ-MURAT, Maksat. *Şangerej, (Jasampazdyq omiri)*, Almaty 1998.
- _____, Ğumar Qaraş (*Omiri men şygarmaşylygy*), Aqtobe 2004.
- TEMİZYÜREK, Fahri, *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s.103 vd.
- TUGJANOV, Gabbas, *Kazahskaja literature*, T.5. Moskva 1931.
- TÜRKOĞLU, İsmail, *Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- TÜRKYILMAZ, Selçuk, *İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış*, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2018.
- Turki Habarlar, *Qazaqstan*, Sayı 11, 24 sayır, 1912.
- VINNER, Tomas, *Ustnoe tvorcestvo i literatura kazahov Russkoi Central'noi Azii. Izd. Diuvskego universiteta* 1958.
- YSMAGULOV, Mustahym, *Ğumar Qaraştyn talim - tarbielik oi – pikirleri, Qazaqstan mugalimi*, 21 мамыр 1959.
- YSMAGULOV, Mustahym, *Ğumar Karaşev, Qoljazba. Batys Qazaqstan oblystyq tarihi-olketanu murajaiy (BQOTOM)*, M.Ş. Ysmagulov qory.
- YSAMAJLOV, Esmagambet, *20 gasyrdagy qazaq adebieti*, Qoljazba.

Ekler

Ek-1: Ömer Karaş (1875–1921 yy.)

Ek-2: Ömer Karaş oğlu ile birlikte. Yıl 1918, Üpi şehri.

Ek-3: Ufa Şehri. Galiye Medresesi. Yıl 1917. Ön sırada (soldan sağa doğru) ilk oturan Ömer Karaş'tır.¹⁰⁹

Görüş

Akademik
Bakış

274

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

109 Sürgün edilmiş Kazak aydınlarının mirasını inceleyen «Arıs» Vakfı arşivinden alınmıştır. «Galiye» medresesi mensupları tarafından düzenlenen edebi ve müzikal akşama özel bir konuk olarak davet edilen Ömer Karaş, geceye katılan medrese öğretmenleri ve öğrencileri arasında.

4

ЖАНЫБЕКСКИЙ РАЙОННИЙ КОМИТЕТ
ФОНД № 17
ОПИСЬ № 2
СВЯЗКА № 4523
ЕД. ХР. № 451

Буковский уезд **РАЙОННЫЙ КОМИТЕТ**
КП КАЗАХСТАНА ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

ПОСЕЛОК _____
ОТДЕЛ _____

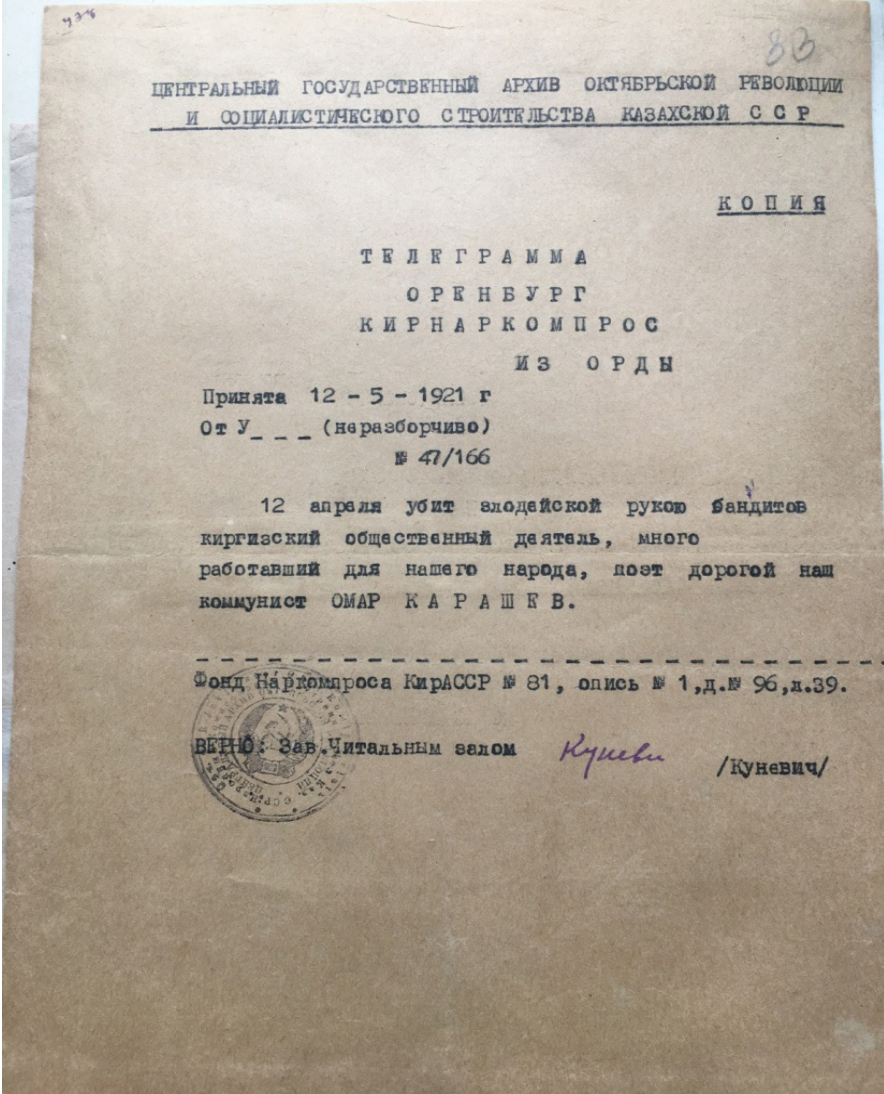
Регистрационная карточка Карашева
_____ *Т.* _____
_____ *на листе.* _____

НАЧАТО 18/IV 1920г. 196 г.
ОКОНЧЕНО _____ 196 г.

ФОНД № 17
ОПИСЬ № 2
СВЯЗКА № 4523
ЕД. ХР. № 451

Ek- 4:ÖmerKaraş'ın Kayıt Kartı¹¹⁰

110 Batys Qazaqstan oblysynyn Memlekttik Muragaty. (budan keyin BQOMM) 17 - qor, 1 - tizbe, 451 – is.

Ek-6:Ömer Karaş'ın Ölüm Tutanağı (1875–1921 yy.)

Extended Abstract

Ömer Karaş (1875-1921) was among the scientists and intellectuals whose names and works overshadowed by cultural politics during the Soviet era. Following the independence of Kazakhstan in 1991, studies and researches on his works and activities gradually increased. Thus, works on Alaş movement of the nationalist intellectuals grown.

Gazi

Akademik
Bakış

277

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Qaraş, born in 1875 in Kurkudık village within Borsı region of Talovka-Bokey, is an important political figure as well as a patriot, poet, teacher and journalist. By the time Qaraş was born and grown, Tsarist Russia imposed a great pressure over Kazakh society.

One of the most striking parts of Qaraş's personality was his modernist and innovationist (ceditçi) approaches. He was deeply affected by the writings and ideas of Muslim modernists under the direction of Muhammad Abduh (1849-1905). No doubt, ceditçilik was the most important one among the social and cultural movements within the Turkestan region. During the 19th and 20th centuries, supporters of Cedit movement thought that the Islamic world and Turkic nations failed and collapsed as a result of being not able to keep up with contemporary developments.

An important part of Qaraş's great activities as a patriot, poet, teacher and politician was his publications. Qaraş greatly contributed to the publication of "Kazakhstan" newspaper in Oral between 1911-1913. He also published several articles on various Kazakh and Tatar newspapers. Qaraş's 5 poems and three research books, published between 1911-1918 in the Kazakh language through Arabic letters, triggered nationalistic feelings of the Turks at a great extend.

Qaraş's higher education of Islamic scienced led him to issue fetwas thus giving him the title of "the first Kazakh mufti".

Another important aspect of Qaraş's personality was his educationist side. Qaraş returned to his village Kurkudık right after getting the permission "granted to found a mosque and become the Mollah" he moved to Tilenşisay madrasa near Karaoba within Kaztalov region in 1900's and introduced modern education to Kazakh children and youth.

In addition to modernist education of the children, Qaraş struggled to create a wider education for the general public and adults. His activities of education even furthered in the wake of the establishment of the Soviet Government in 1917. Qaraş also took an active part in the publication of the "Muğalim" journal in Orda city in 1919. Researchers are mostly inclined to suggest that Qaraş's ceditçi ideas and philsophy came out, on contrary to widely accepted idea of Mercani madrasa, as a result of his contact with Muhammediye madrasa in Kazan.

Qaraş had also close friendship with Rızaeddin Fahrettin, the biggest representative of Ceditçi movement in Russia between 1909-1911, and published 15 articles on his Şura journal. Qaraş's political and sociological viewpoint was greatly influenced and shaped by the theoretical works of well-known religious philosphers such as İmam Gazali, El-Afgani and Şeyh

Qaraş

Muhammed Gabduh. In addition to that, Qaraş was introduced to works of renowned Russian writer Tolstoy through Muhammed Gabduh.

Beside education activities, Qaraş took part in various political activities and initiatives. Ceditci movement aimed to empower Turkic dynamics by education and publication on the face of predominant Russian existence within wider Turkestan region. These education and publication activities gradually turned into a political movement in the wake of the beginning period of the 20th century. For instance, Alaş parti, founded by Alihan Bokeyhanov and Kazakh inteligentsia under his leadership, was under effect and a direct product of Ceditci movement. Qaraş also took an active part in this political movement between 1917-1919.

Qaraş greatly suggested, through his publications, the protection of Kazakh's national language and religion as well as giving equal rights to women, empowering the state by educating individuals and reaching international contemporary level. For him, science and education would be the only milestones to develop and improve the Kazakh nation. Thus, Qaraş has been an important figure in Kazakh national history with his great contributions on philosophical, political and social developments and steps among the Kazakh nation. Unfortunately, he was killed by bandits on 12th of April in 1921.